

Den inkluderande skolan

En studie på gruppnivå om delaktighet och jämlikhet i villkor för elever med funktionshinder

Av:

Linda Palla

Högskolan Kristianstad

Institutionen för beteendevetenskap

Innehåll

1 Inledning	4
1.1 Uppdraget	4
1.2 Definitioner	8
1.3 Studiens övergripande syfte	11
1.3.1 Delstudiens syfte	11
1.4 Upplägg	11
2 Tillvägagångssätt	12
2.1 Avgränsningar	12
2.2 Bearbetning, tillförlitlighet och trovärdighet	13
3 Resultat	15
3.1 Presentation av studierna	15
3.2 Skolformer	16
3.2.1 Delaktighet och jämlikhet i skolväsendet	16
3.2.2 Delaktighet och jämlikhet i förskola och grundskola	19
3.2.3 Delaktighet och jämlikhet i grundskola	20
3.2.4 Delaktighet och jämlikhet i grund- och gymnasieskola	21
3.2.5 Delaktighet och jämlikhet i gymnasieskola	22
4 Analys	27
4.1 Fysisk miljö	27
4.2 Social miljö	28
4.2 Pedagogisk miljö	30
4.4 Övergripande slutsatser	32
5 Sammanfattande diskussion	34
Referenser	35
Bilaga I	37
Bilaga II	51

1 Inledning

Specialpedagogiska institutet (SIT) är en nationell myndighet för statens samlade stöd i specialpedagogiska frågor. Institutet har till uppgift att öka kunskapen ute i kommunerna så att personer med funktionsnedsättning möjliggörs utbildning och utveckling i sin hemkommun med lika möjlighet och lika värde. Verksamhetens kärnpunkt är rådgivning kopplad till pedagogiska följder av funktionsnedsättningar (www.sit.se). En del i Specialpedagogiska institutets arbete innebär att, som ett av Skolverkets samarbetsorgan, verka för att nå de handikappolitiska målen inom skolsektorn. I *Handlingsplan för arbete med de handikappolitiska målen inom skolsektorn för åren 2002-2010* framhålls att "Skolverket ska kontinuerligt bedriva kunskapsuppbyggnad och initiera forskning om situationen för personer med funktionshinder inom skolsektorn" (Skolverket, 2002, s. 17). Mer specifikt och kopplad till följande studie är insats 7 i handlingsplanen. Insats 7 år 2005 i handlingsplanen lyder:

Skolverket ska identifiera framgångskriterier för ökad delaktighet och jämlikhet i villkor för personer med funktionshinder i skolsektorn. Detta ska ske i samverkan med elever med funktionshinder (a.a., s. 20).

Närmast i ordningen presenteras inledande och övergripande tankar om uppdraget, definition av föreliggande studies centrala begrepp samt studiens syfte.

1.1 Uppdraget

Delaktighet och jämlikhet är två av de ideologiskt betingade begrepp som idag används i diskussionen kring elever som upplevs vara i svårigheter och mer specifikt kring elever med funktionshinder. De två begreppen sätts ofta samman med tankar om en inkluderande skola, om visionen om en skola som faktiskt är till för alla barn och ungdomar. Ytterst skulle man kunna hävda att det handlar om vilket samhälle vi vill att morgondagens vuxna ska leva och verka i. *Läroplan för förskolan: Lpfö 98* (Utbildningsdepartementet, 1998), *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet: Lpo 94* (Utbildningsdepartementet, 2001a) samt *1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna: Lpf 94* (Utbildningsdepartementet, 2001b) uttrycker de grundläggande demokratiska värden som hela skolväsendet ska bygga på. Denna gemensamma värdegrund vilar på principer om alla människors lika värde, liksom rättvisa, jämställdhet och solidaritet samt individens frihet och integritet. Kopplingen mellan skolans uppdrag och individens fortsatta liv i samhället görs i läroplanen genom att det poängteras att

Skolan har i uppdrag att överföra grundläggande värden och främja elevernas lärande för att därigenom förbereda dem för att leva och verka i samhället (Utbildningsdepartementet, 2001a, s.7).

I förskolans läroplan uppmärksammas betydelsen av tillvägagångssättet för förverkligandet av ideologin genom att ett kontinuerligt, medvetet arbete med goda, vuxna förebilder framhålls.

Att hävda grundläggande värden kräver att värderingar tydliggörs i den dagliga verksamheten. Verksamheten skall bedrivas i demokratiska former och därigenom lägga grunden till ett växande ansvar och intresse hos barnen för att de på sikt skall delta i samhällslivet (Utbildningsdepartementet, 1998, s. 7).

Skolan är den värld där våra barn och ungdomar vistas en stor del av dagen. Tiden i skolan bör vara givande och värdefull för alla och en var och en plats där samtliga ska kunna känna tillhörighet. Elever, oavsett om de är två år eller fjorton, ska få lov att ha utbyte av varandra och få möjlighet att kunna tillföra och bidra med de resurser de utgör i form av unika personer. Med andra ord ska alla elever få lov att ingå i den gemenskap det innebär att vara delaktig, oavsett olikheter eller behov. Enligt *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet: Lpo 94* (Utbildningsdepartementet, 2001a) ska samtliga som arbetar i skolan

medverka till att utveckla elevernas känsla för samhörighet, solidaritet och ansvar för människor också utanför den närmaste gruppen, (s. 12)

vilket kan uppfattas i termer av delaktighet. Vidare ger läroplanen uttryck för demokratiska principer om delaktighet, ansvar och möjligheter till påverkan, vilka ska omfatta samtliga elever. Skolan ska till exempel sträva efter att varje elev

- stärker sin tilltro till den egna förmågan att själv och tillsammans med andra ta initiativ, ta ansvar och påverka sina villkor (s. 13).

Alla som arbetar i skolan skall

- gemensamt med eleverna ta ansvar för den sociala, kulturella och fysiska skolmiljön (s. 13).

Läraren har dessutom ett specifikt ansvar för att planera och utvärdera sin undervisning tillsammans med eleverna, låta dem testa varierande arbetsformer och arbetssätt samt att vara garant för att alla elever får ett reellt inflytande gällande innehåll, arbetssätt och arbetsformer i undervisningssituationen (a.a.).

Att se barns och ungdomars olikheter som resurs kan tyckas vara en förutsättning för att lyckas med ovan nämnda mål i skolmiljön. I kapitlet *Kompetens för att möta alla elever* i SOU 1999:63 beskrivs detta fenomen som en utmaning. Lärarutbildningskommittén menar att

Den stora utmaningen är – utbildningspolitiskt och verksamhetsmässigt – hur förskolans och skolans personal skall hantera det faktum att elever har olika förutsättningar, erfarenheter, kunskaper och behov. Hur skall elevers olikheter framstå som resurser och utgöra styrande förutsättningar i skolans pedagogiska arbete i en för alla elever gynnsam riktning? (s. 192).

För att knyta åter till delaktighetsaspekter inom området kan det vara värt att nämna att enligt Tidemans (2000) historiska resumé har det under lång tid ideologiskt hävdats att barn i svårigheter ska vara delaktiga i undervisningen, medan det i praktiken inte varit så. Avskiljning av elever har inte sällan gjorts för att så att säga underlätta för övriga, med upprättande av specialklasser som ett sätt. Med övriga avses de så kallade normala eleverna och deras lärare. Att avskilja avvikarna har emellanåt motiverats med att vara det bästa sättet att hjälpa barnen, andra gånger har stämplingsbegreppet använts för att visa på konsekvenser av särskiljande lösningar i skolan. Att avskiljande kan vara skadligt har även under vissa tidsperioder propagerats, då ”den normala variationen uteblir när några sorteras bort” (s. 270).

Att inte få lov att vara delaktig kan bidra till att eleven istället känner utanförskap och isolering i och med särskiljandet. Tideman, Rosenqvist, Lansheim, Ranagården och Jacobsson (2004) menar att samhällets värderingar och idéstrukturer påverkar vårt synsätt på människan och hur vi bestämmer oss för att särskilja olika människor. *Integrering* och *segregering* är två begrepp som under åren använts och till viss del fortfarande lever kvar i diskussionen kring särskiljning av respektive delaktighet hos elever. Jag kommer inte att gå närmare in på betydelsen utav de båda begreppen, utan går vidare till det begrepp som under 1990-talet kom att introduceras i förhållande till integrerings- och segregeringsterminologin, nämligen *inclusion*, vilket kan ges den svenska betydelsen inkludering.

Inkludering avser allas rätt till delaktighet i exempelvis den gemensamma utbildningen. Inkluderingsvisionen innebär att sträva efter en skola för alla, en skola där även elever med svåra funktionshinder ska finnas med (Tideman, Rosenqvist, Lansheim, Ranagården & Jacobsson, 2004). Inkludering förutsätter alltså att alla finns med redan från början, till skillnad mot integrering som utgår från att någon varit utanför, segregerad. I *Salamandeklaration* (Svenska Unescorådet, 2001) talas om inclusive education. Det förordas i deklARATIONEN att utbildningssystem ska utformas så att mångfalden av barns unika egenskaper och lärandebehov bevaras. I förordet påtalas att det är alla barns och ungdomars rättighet att få känna sig delaktiga i samhället. Kanske är det mest betydelsefulla redskapet för att generera denna delaktighet skolan. Enligt Szónyi (2005) kan begreppen delaktighet, inkludering och integrering vara svåra att avgränsa och separera från varandra. Snarare kan det vara så att de är överlappande och ibland sammanvävda.

Gällande delaktighet och jämlikhet för elever med funktionshinder klargör *FN:s standardregler för delaktighet och jämlikhet för människor med funktionshinder* (1995) under förutsättningar för delaktighet på lika villkor att

Staterna bör försäkra sig om att det ordinarie utbildningsväsendet på alla sätt återspeglar principen om full delaktighet och jämlikhet (s. 13).

Under rubriken Huvudområden för delaktighet på lika villkor skrivs att

Staterna bör inse tillgänglighetens betydelse på alla områden i utvecklingen mot full delaktighet (s. 17).

Specifikt gällande utbildning uppmanas att

Staterna bör erkänna principen om lika möjligheter till utbildning på grundskole-, gymnasie- och högskolenivå för barn, ungdomar och vuxna med funktionsnedsättning. De bör se till att sådan utbildning är en integrerad del av den ordinarie utbildningen (s. 19).

Vidare framförs att

Myndigheter inom utbildningssektorn har ansvar för att utbildningen av människor med funktionsnedsättning äger rum i en integrerad miljö. Utbildningen bör ingå i den nationella planeringen av utbildning, läroplansutveckling och skolorganisation (s. 19).

I sammanhanget finns även fog för att presentera en modell för specialpedagogiska perspektiv tillika syn på svårigheter ur vilken det skulle kunna dras slutsatser kring konsekvenser utifrån delaktighets- och jämlikhetssynpunkt. Persson (1998, 2001) samt Emanuelsson, Persson och Rosenqvist (2001) jämför dessa två specialpedagogiska

perspektiv, vilka benämns som relationellt respektive kategoriskt perspektiv. I något förenklade ordalag kan det kategoriska perspektivet kännetecknas av att det talas om elever *med* svårigheter. Svårigheterna bestäms av diagnoser och ses som avvikelser hos individen, enligt medicinsk-psykologisk modell. Det relationella perspektivet innebär i sin tur fokus på interaktion med pedagogiken och samspel mellan aktörer. Benämningen är elever *i* svårigheter. Den specialpedagogiska traditionen sägs tillhöra det kategoriska perspektivet. Enligt Persson (1998, 2001) innebär det kategoriska respektive det relationella perspektivet två genomgripande skilda vis att se på elevers skolsvårigheter. Perspektiven behöver dock inte vara varandra uteslutande, utan bör förstås som idealtyper vilka syftar till att hjälpa oss att förstå verkligheten bättre.

Relationellt perspektiv   ***Kategoriskt perspektiv***

<i>Uppfattning av pedagogisk kompetens</i>	Förmåga att anpassa undervisning och stoff till skilda förutsättningar för lärande hos eleverna	Ämnesspecifik och Undervisningscentrerad
<i>Uppfattning av specialpedagogisk kompetens</i>	Kvalificerad hjälp att planera in differentiering i undervisning och stoff	Kvalificerad hjälp direkt relaterad till elevers uppvisade svårigheter
<i>Orsaker till Specialpedagogiska behov</i>	Elever <i>i</i> svårigheter. Svårigheter uppstår i mötet med olika företeelser i uppväxt- och utbildningsmiljön	Elever <i>med</i> svårigheter. Svårigheter är antingen medfödda eller på annat sätt individbundna.
<i>Tidsperspektiv</i>	Långsiktighet	Kortsiktighet
<i>Fokus för specialpedagogiska åtgärder</i>	Elev, lärare och lärandemiljö	Eleven
<i>Förläggning av ansvaret för specialpedagogisk verksamhet</i>	Arbetsenheter (-lag) och lärare med aktivt stöd från rektor	Speciallärare, Specialpedagoger och elevvårdspersonal

Figur 1. Konsekvenserna för skolans specialpedagogiska verksamhet beroende på perspektivval. (Figur återgiven efter Persson, 1998, s. 31.)

Persson (1998, 2001) poängterar att det finns skäl att tro att det kategoriska perspektivet dominerar även idag och ställer sig frågan varför förskjutningen mot det relationella perspektivet sker så långsamt. Specialpedagogisk verksamhet bör ske i samspel med övrig pedagogisk verksamhet. Persson menar att i dagens skola handlar specialpedagogisk verksamhet oftast om akuta problem. I en övergångsperiod bör båda perspektiven få verka

parallellt, men arbetet med att knyta den specialpedagogiska verksamheten närmare vanlig undervisning är i behov av intensifiering. Uppföljning och analys av specialpedagogiska insatser måste bli naturliga delar i den vanliga skolverksamheten. Med Szónyis (2005) tolkning av perspektiven och något förenklat uttryckt kan uppmärksammas att det relationella perspektivet strävar efter ett inkluderande förhållningssätt medan det kategoriska synsättet leder till segregering av alternativ i undervisningen. Enligt Emanuelsson, Persson och Rosenqvist (2001) visar skolans styrdokument på ett relationellt förhållningssätt gällande specialpedagogisk problematik. Vad uttrycks då i dokumenten när det gäller barn med funktionshinder och specifikt aspekter kopplade till delaktighet och jämlikhet i villkor? Utöver tidigare presenterade utdrag ur de styrande dokumenten så framförs i förskolans läroplan med övergripande ordalag att

Den pedagogiska verksamheten skall anpassas till alla barn i förskolan. Barn som tillfälligt eller varaktigt behöver mer stöd än andra skall få detta stöd utformat med hänsyn till egna behov och förutsättningar (Utbildningsdepartementet, 1998, s. 8).

Vidare sägs det att vistelsen i förskolan ska vara ett positivt stöd för barn i svårigheter och alla skall "få uppleva sig vara en tillgång i gruppen" (a.a., s. 9).

Grundskolans övergripande läroplanstext visar på att

Skolan skall sträva efter att vara en levande social gemenskap som ger trygghet och vilja och lust att lära (Utbildningsdepartementet, 2001a, s. 9).

I den läroplan som omfattar gymnasieskolan, gymnasiesärskolan, den kommunala vuxenutbildningen, statens skolor för vuxna och vuxenutbildningen för utvecklingsstörda (Utbildningsdepartementet, 2001b) poängteras det att undervisningen ska anpassas efter varje individs behov och förutsättningar. Det tydliggörs att skolan dessutom har ett särskilt ansvar för elever med funktionshinder.

Ovan har ideologiska utgångspunkter för studien presenterats och tydliggjorts. Texten fortsätter närmast med fokus på definitioner av för studien centrala begrepp.

1.2 Definitioner

Utifrån centrala begrepp i det inledande citatet av Skolverket (2002) angående insats 7 följer nu ett försök till att definiera och klargöra betydelsen hos nämnda begrepp i förhållande till förevarande studie. De centrala begreppen är i första hand *funktionshinder*, *delaktighet*, *jämlikhet* samt *gruppnivå*. Föreliggande avgränsade studie medger dock inte någon fördjupning i definitionsaspekter av olika begrepp. Försök som anförs gör heller inte anspråk på några heltäckande definitioner. Låt oss dock stanna upp ett kort ögonblick för att med summariska ordalag vara någorlunda överens om hur studiens centrala begrepp kan uppfattas.

Enligt WHO:s (2003) internationella klassifikation av funktionstillstånd, funktionshinder och hälsa (ICF) är

Funktionstillstånd ... en paraplyterm för alla kroppsfunktioner, kroppsstrukturer, aktiviteter och delaktighet och på motsvarande sätt är *Funktionshinder* en paraplyterm för funktionsnedsättningar, strukturavvikelse, aktivitetsbegränsningar eller

delaktighetsinskränkningar. ICF förtecknar även omgivningsfaktorer som interagerar med alla dessa begrepp (s. 9).

I *Nationalencyklopedin* (1992a) beskrivs funktionshinder som

begränsning av en individs fysiska eller psykiska funktionsförmåga. Det kan vara handikappande i vissa miljöer och situationer, i andra inte (s. 103).

Vilka anses då vara personer med funktionshinder? Personer med funktionshinder utgörs i detta sammanhang av de grupper som Specialpedagogiska institutet ansvarar för, vilket beskrivs på följande vis 1§ i *Förordning med instruktion för Specialpedagogiska institutet* (SFS 2001:286)

Med funktionshinder avses i denna förordning fysiska funktionshinder, medicinskt, psykiskt eller neurologiskt betingade funktionsnedsättningar, svåra läs- och skrivsvårigheter (dyslexi) samt utvecklingsstörning och andra funktionshinder som avses i 1 kap. 16§ skollagen.

I *Skollag 1985:1100* 16 § står i sin tur att

Det som i lagen sägs om utvecklingsstörda gäller även dem som har fått ett betydande och bestående begåvningsmässigt funktionshinder på grund av hjärnskada, föranledd av yttre våld eller kroppslig sjukdom, samt personer med autism eller autismliknande tillstånd.

Studien omfattar således inte elever som anses vara i svårigheter av andra orsaker/omständigheter eller mera så kallad allmän specialpedagogik.

Enligt Szönyi (2005) kan *delaktighet* ses som ett politiskt mål utifrån en humanistisk människosyn där alla människors lika värde står i fokus. Att definiera begreppet delaktighet är dock inte oproblematiskt, utan snarare något som behöver problematiseras vilket Mohlin (2004) gör i sin doktorsavhandling. Delaktighet, menar Mohlin, kan förstås i termer av intrapersonell kontra interpersonell, liksom individuell versus social delaktighet, även om perspektiven inte med nödvändighet måste utgöra varandras totala motpoler. Ett antingen-eller-tänkande blir alltför förenklat. Ansatsen i föreliggande undersökning får dock sägas befinna sig i närheten av interpersonellt och socialt perspektiv, då ämnesområdet avses att studeras och analyseras på *grupp*nivå. Vidare, hävdar Mohlin, bör en delaktighetsdefinition innefatta såväl subjektiva (upplevd delaktighet) som objektiva (faktisk/formell delaktighet) aspekter. Andra termer som hör samman med delaktighetsdiskussionen är aktivitet, engagemang, autonomi, tillhörighet, interaktion och makt, vilka i viss mån kommer att belysas i kapitel tre. ICF definierar delaktighet som ”en persons engagemang i en livssituation” (WHO, 2003, s. 14) och vidare att ”*Aktivitet* är en persons utförande av en uppgift eller handling” (a.a., s. 17).

Resonemanget för oss vidare till nästa definitionsproblematik, nämligen grupp-nivå. Inom specialpedagogiken, liksom inom flera andra discipliner, talas det om nivåerna *individ*, *grupp* och *organisation* i varierande kontexter. Att med vetenskaplig litteratur och/eller styrdokument definiera vad som tillhör respektive inte tillhör endera nivån tycks inte helt givet. Det talas om och exemplifieras utifrån arbete på de olika nivåerna, men samtidigt har jag inte kunnat finna några heltäckande definitioner, utan begreppen inrymmer viss

tolkningsfrihet och vars och ens common sense-kunskaper. *Grupp* definierar däremot *Nationalencyklopedin* (1992b) som

inom samhälls- och beteendevetenskap individer som har något gemensamt. Oftast avses individer som samverkar och har bestämda relationer till varandra (s. 107ff).

En egenhändigt konstruerad definition av gruppnivå blir därför som lyder: Med utgångspunkt i det mellanmännsliga samspelet mellan individ och omgivning avser gruppnivå i studien, något förenklat uttryckt och avgränsat, det som sker i klassrummet med omnejd. Fokus vilar på så kallad lektionsbunden tid, vilken i och för sig även kan innefatta individnivå. Min tolkning är att gruppnivå till exempel kan handla om aspekter av interaktion mellan individer i gruppen och mellan grupper, lärarens roll, personalgruppen, arbetsätt, förhållningssätt, värdegrund, bemötande, föräldrasamverkan, miljö och resurser. Till saken hör att de olika nivåerna inte har tydliga gränser, utan insatser och skeenden på de olika nivåerna kan också påverka varandra sinsemellan, varför det i resultatkapitlet är oundvikligt att beröra aspekter som kan sägas tillhöra även individ- och/eller organisations/samhällsnivå.

I *Handlingsplan för arbete med de handikappolitiska målen inom skolsektorn för åren 2002-2010* (Skolverket, 2002), där delar ligger till grund för studien, beskrivs även jämlikhet i villkor för personer med funktionshinder i skolsektorn. *Bonniers lexikon 9* (1996) ger för begreppet *jämlikhet* synonymen likställdhet. Enligt *Nationalencyklopedin* (1993) står jämlikhet för

alla individers lika värde. I politiska sammanhang avser termen ibland även individernas lika inflytande och sociala förhållanden (s. 275).

Skolverket (2002) definierar jämlikhet i villkor kopplat till skolsektorn på följande vis.

Jämlikhet i villkor i skolsektorn för barn, unga och vuxna med funktionshinder handlar framför allt om att undervisning och annan verksamhet, erforderliga läromedel, material och hjälpmedel ska anpassas till elevens behov lika väl som talträning, datorträning, läxläsning, ståträning, sjuk-gymnastik m.m. Det handlar också om att bli bemött med respekt för såväl ens svårigheter som styrkor, med krav och höga förväntningar jämsides med förståelse och stöd (s. 9ff).

I förevarande studie kommer, om inget annat anges och förutom respektive författares egna benämningar, begreppet *skola* att användas som samlingsterm för de delar av utbildningsväsendet som vi till vardags benämner förskola, grundskola samt gymnasieskola. Begreppet *elev* avses i studien omfatta såväl barn i förskola som barn och ungdomar i övriga skolväsendet. Med utgångspunkt i ovan föreslagna definitioner beskrivs härnäst studiens syfte.

1.3 Studiens övergripande syfte

Det övergripande syftet är att identifiera framgångskriterier för ökad delaktighet och jämlikhet i villkor för personer med funktionshinder i skolektorn. Detta ska genomföras i samverkan med elever med funktionshinder.

Ytterligare ett syfte är att stimulera en fortsatt kunskapsutveckling kring delaktighet och jämlikhet i villkor för personer med funktionshinder inom skolektorn.

1.3.1 Delstudiens syfte

Uppdraget i föreliggande studie, tillika del i projektet, syftar till att studera hur forskning och vetenskapliga texter belyser aspekter av delaktighet och jämlikhet i villkor för personer med funktionshinder i barn- och ungdomsskola på gruppnivå, med fokus på lektionsbunden tid.

1.4 Upplägg

I kapitel ett har en introduktion till ämnesområdet givits, där centrala begrepp har framförts och studiens syfte presenterats.

I kapitel två framställs studiens tillvägagångssätt innehållande överväganden och val i metod- och genomförandefasen samt beskrivning av avgränsningar och aspekter av tillförlitlighet och trovärdighet.

Kapitel tre innehåller studiens resultat, kategoriserat efter elevers åldrar och skolform, vilket redovisas efter en inledande författar- och litteraturpresentation.

Kapitel fyra utgör studiens analys där tolkning av det presenterade resultatet omgrupperats och framförs under tre huvudområden tillsammans med slutsatser.

I kapitel fem förs en avslutande och sammanfattande diskussion kring resultatet med återkoppling till studiens syfte och initiala frågeställning.

2 Tillvägagångssätt

Nedan följer en presentation av tillvägagångssättet i litteraturstudien med beskrivning av avgränsningar samt trovärdighets- och tillförlitlighetsaspekter. För att nå studiens syfte användes i projektets andra del datasökning och litteraturanalyser, vilka genomfördes under första halvåret 2006. Datasökningen föregicks av arbetsmöten och planering med berörda. Projektupplägget innebar att litteraturanalyserna delades upp i tre perspektiv, gällande individ-, grupp- och organisations/samhälls nivå, där olika forskningsmiljöer fokuserade på olika delar i arbetet. I främsta rum fanns svensk forskning, därefter övrig nordisk forskning och slutligen övrig europeisk forskning.

I ett första skede skedde datainsamlingen utifrån en bred bas med litteratursökning framförallt i sökmotorer som databaserna libris och eric (se bilaga I), på universitets och högskolors hemsidor, i högskolebiblioteks sökdatasas samt genom biblioteksbesök. Sökningen kan liknas vid ett snöbollsförfarande då den även skedde genom granskning av olika verks referenslistor samt viss kännedom inom fältet. Med avgränsningen utgivningsår 2000- 2005 användes i första hand i de olika databaserna sökord som *delaktighet*, *deltagande*, *funktionshinder*, *jämlikhet*, *specialpedagogik*, *inkludering*, *en skola för alla* och deras engelska motsvarigheter. Med nämnda sökord erhöles flest antal träffar. En mängd olika kombinationer på temat brukades, med ett mycket lågt träffresultat. Här kan nämnas kombinationer som *delaktighet* och de olika *skolformerna*, *jämlikhet*, *elever*, *funktionshinder*, *specifika funktionshinder*, *utbildning*, *specialpedagogik* eller *specialundervisning*. Litteratursökning skedde i varierande former så som under alla publikationer, mer specifikt under verk som avhandlingar, artiklar och skrift- och rapportserier samt i och utan specifika ämnesträd.

Abstract valdes ut för läsning och vidare relevansgranskning. Därefter följde ett urval enligt principer om relevans samt med målet att verken sammantaget skulle representera forskning riktad mot såväl förskola som grundskola och gymnasieskola. Dock ställdes inget krav på att det skulle vara en jämn fördelning av litteraturmängd inom de olika skolformerna. Vissa av verken innehöll undersökningar där målgruppen innefattade åldrar genom hela skolväsendet. Verken innehöll även forskning kring olika typer av funktionshinder, även om inte samtliga grupper som Specialpedagogiska institutet ansvarar för (se s. 7) blev representerade. Vidare fanns det behov av att avgränsa sökområdet i studien, vilket beskrivs i textavsnittet nedan.

2.1 Avgränsningar

Den typ av litteratur som i första hand studerades var dokument som vetenskapliga (peer reviewed) artiklar, avhandlingar samt institutionella forskningsrapporter. Litteraturgranskningen innehåller även en FoU-rapport. Övriga källor som i ett inledande skede var presumtivt användbara var styrdokument så som statliga rapporter, betänkanden, propositioner, departementsskrivelser och liknande. Likaså var artiklar från tidskrifter som exempelvis *Pedagogiska magasinet* och *European Journal of Special Needs Education* presumtivt användbara liksom källor som Skolverket och Myndigheten för skolutveckling. Utöver detta kunde exempelvis även magisteruppsatser vara möjliga källor till kunskap inom området. (För granskade verk se referenslistan).

Tidsmässig avgränsning gällande verken bestämdes till att omfatta åren 2000-2005 i första hand, med undantag för förskolan då det ansågs lämpligt att ta fokus från och med 1998 då

förskolan fick sin första läroplan (Lpfö 98). I andra hand skulle åren 1995-2000 behandlas, vilket dock inte blev aktuellt då forskning i rimlig omfattning från åren 2000-2005 befanns tillräcklig inom ramen för studiens genomförande. Som tidigare nämnts skedde en avgränsning i fråga om gruppnivå, med särskilt med fokus på lektionsbunden tid. Undantaget var så kallad fritid, raster och liknande. En dylik avgränsning visade sig inte vara helt oproblematiske, varför litteraturanalysen kan tyckas innehålla delar som även skulle kunna placeras in under individ- respektive samhällsnivå. I någon mån berörs även ämnet raster och fritid. Det är i sammanhanget värt att framhålla att det inte tycks möjligt, inte heller nödvändigt att särskilja de olika perspektiven fullt ut.

Ämnets tvärvetenskapliga karaktär medförde viss spridning i författarnas hemvist. Här kan till exempel nämnas Institutet för Handikappvetenskap, pedagogiska institutioner samt artiklar i tidskrifter som *Pediatric Rehabilitation* och *Scandinavian Journal of Psychology*. I referenslistan nämnda verk kom att visa sig innehålla metoder som nyttjade framförallt angreppssätt som genererade kvalitativa data. I studierna användes varierande metoder så som intervju och observation men även självskattningsskala och frågeformulär. En av artiklarna hade tydlig kvantitativ inriktning varpå det sammantaget kan hävdas en variation i datainsamlingsmetoder vilket visar på mångfald i föreliggande studies resultat.

2.2 Bearbetning, tillförlitlighet och trovärdighet

Som en del i att nå andra delen av syftet, att stimulera en fortsatt kunskapsutveckling kring delaktighet och jämlikhet i villkor för personer med funktionshinder inom skolsektorn, anlätades så kallade medläsare. Medläsarna utgjordes av rådgivare från Specialpedagogiska institutets regionavdelningar. Syftet med medläsarsamarbetet var även att höja litteraturstudiens trovärdighet och överföringsbarhet till svenska, lokala förhållanden genom den praktiska expertkunskap som rådgivarna kunde tillföra (Göransson, 2006b). Till föreliggande delstudie kallades en medläsare från Specialpedagogiska institutets regionavdelning i Kalmar. Medläsaren valde att läsa tre verk utifrån studiens litteraturlista, varav samtliga var doktorsavhandlingar. Kommunikation skedde via telefon- och mailkontakt samt fysisk träff där innehållet i samarbetet diskuterades. Den lästa litteraturen sammanfattades av medläsaren i form av skriftliga noteringar med fokus på relevans och innehållsmässiga aspekter.

För att ytterligare öka studiens tillförlitlighet och trovärdighet användes endast primärkällor och originalverk, dock i förekommande fall översättningar. Även om verken var av något varierande dignitet, ligger tonvikten på avhandlingar och artiklar. Dessutom användes en av Specialpedagogiska institutet upprättad mall med riktlinjer för forskningsanalys (Göransson, 2006a, se även bilaga II) som stöd för urval, relevansgranskning och bearbetning av den valda litteraturen.

Som en del i att stärka studiens trovärdighet var det angeläget att med tydlighet beskriva tillvägagångs- och förfaringssätt genom hela processen. I samband med att källor lästes och bearbetades formulerades också den text som utgör studiens resultat. Denna kom att framställas i en ”orörd” form varpå en mer tolkande ansats framförs i studiens analyskapitel. Förfaringssättet möjliggör för läsaren att granska den tolkning som gjorts och de slutsatser som dragits. Icke att förglömma är att redan vid en första genomläsning och bearbetning av materialet skedde en initial tolkning.

Själva analysarbetet kännetecknades av upprepade läsningar, där vissa faktorer och nyckelbegrepp kom att framträda som centrala och möjliga att skilja ut. Strävan var att pendla mellan delar och helhet i resultatet till dess att en rimlig tolkning framstod som klar. Samtidigt bör poängteras att det skulle kunna finnas andra möjliga vägar att tolka och kategorisera resultatet. Förfaringssättet kan närmast liknas vid en hermeneutisk ansats i de delar som rör pendlandet mellan delar och helhet. Av betydelse var även att försöka pendla mellan närhet och distans i materialet för att på så vis nå mening i vad som framträtt som angeläget och mest relevant utifrån studiens syfte och frågeställning.

Studierna om delaktighet visade sig närma begreppet ur något skilda perspektiv och med olika infallsvinklar, vilket pekar på att det är en mångfasetterad företeelse. Nämnas bör att i granskning av litteraturen har de delar som ansetts relevanta i förhållande till föreliggande studies syfte varit de som framförallt lyfts fram. De delar som ansetts som mindre relevanta har granskats men inte givits plats i rapporten. Nästkommande kapitel behandlar studiens resultat.

3 Resultat

Nedan följer en beskrivning av studiens litteraturgenomgång med aspekter kopplade till såväl situationer i förskola som i grund- och gymnasieskola. Inledningsvis ges en kort presentation, i alfabetisk ordning, av de verk som granskats i föreliggande studies resultatavsnitt. Styrande dokument undantagna, då de får betecknas som kända i sammanhanget och därvid inte behöver någon närmare presentation. Därefter följer under respektive rubrik en presentation av resultatet kategoriserat efter skolform samt inledningsvis skolväsendet som helhet då det ifråga om delaktighet och jämlikhet i villkor för elever med funktionshinder finns fog för att granska resultatet utifrån aspekter som ålder och skolform.

3.1 Presentation av studierna

Erikssons (2005) artikel utgår från en studie om sambandet mellan delaktighet hos elever med funktionshinder och deras skolmiljö. Studien innefattar elever från sju år till och med vuxen ålder.

Jakobssons (2002) doktorsavhandling behandlar skolsituationer för elever med syndromdiagnos. Skolformer som förskola, specialskola, särskola, grundskola samt gymnasiesärskola är representerade i studien.

Langs (2004) doktorsavhandling fokuserar, utifrån ett elevperspektiv, på några ungdomars bild av levnads-, studie- och lärandesituationer kring deras gymnasietid vid ett riksgymnasium med rh-inriktning (rörelsehinder). Särskild relevans i studien har exempelvis delaktighet, samspel och rörelsehinder.

Mohlin (2004) är i sin doktorsavhandling inriktad på ungdomars delaktighetsmönster i vardagliga skolsituationer och är genomförd i en gymnasiesärskola.

Szönyis (2005) doktorsavhandling ger ett inifrånperspektiv på vad det kan innebära att vara elev i grund- och gymnasiesärskola, med fokus på delaktighetsaspekter. Elever mellan 7 och 22 år ingår i undersökningen.

Svenssons (2003) FoU-rapport innehåller en undersökning vilken uppmärksammar barn med ryggmärgsbräck och deras skoldag. Studien omfattar förskole- och skolbarn i 3- till 15-års ålder.

Tamm och Prellwitz (2001) skriver i sin artikel om en undersökning rörande uppfattningar hos förskolebarn och skolbarn till och med skolår 4 om barn med fysiska funktionshinder i rullstol.

Tideman (2000) har som en del i sin doktorsavhandling fokuserat på föräldrauppfattningar kring så kallad individuell integrering av barn i grundskolan.

De olika studierna kan innehålla specifika uttryckssätt. I föreliggande studie kommer, så långt det är möjligt, de begrepp, termer och uttryck som respektive författare i de olika studierna använder sig av att framföras. I studien kommer heller inte några anspråk på heltäckande genomgångar av resultatet att göras. De olika studierna är representerade främst utifrån de kriterier som syftet medger. Gemensamt för flera av studierna tycks vara att de

beskriver ett perspektiv där eleven eller någon i dess omedelbara närhet ger sin syn på, erfarenheter av eller upplevelser kring aspekter som rör delaktighet och jämlikhet för elever med någon form av funktionshinder kopplat till skolans värld. Detta så kallade inifrånperspektiv argumenteras även för bland författarna som något som i tidigare forskning inte i alltför hög utsträckning uppmärksammats.

3.2 Skolformer

Nedan gör en första ansats till att placera in resultatet under lämpliga rubriker. För en enkel och tydlig indelning kom de olika skolformerna att utgöra användbara utgångspunkter. Några av studierna sträcker sig dock över hela skolväsendet men har placerats där det befanns mest lämpligt. Nämnas bör att förskolan i dagsläget ännu inte i laglig bemärkelse kan betraktas som egen skolform. Dock är det den benämning som används i studien.

3.2.1 Delaktighet och jämlikhet i skolväsendet

Jakobsson (2002) vars avhandling är en studie av skolsituationer för elever med syndromdiagnos, syftar till att besvara frågorna;

- Vilka förutsättningar och villkor, sammanhang och relationer är betydelsefulla för hur skolsituationer för elever med syndromdiagnos gestaltas? (s. 4)

samt

- Vilken funktion och betydelse har syndromdiagnoser i skolsituationer och skiljer det mellan olika diagnoser i detta avseende? (s. 4).

Jakobsson (a.a.) klargör att elever med syndromdiagnoser kan befinna sig i problematiska, komplexa skolsituationer och framhåller samarbete mellan psykologi, medicin och pedagogik för att öka förståelsen för elevernas situation. Fyra ovanliga medicinska orsaksdiagnoser med varierande syndrombilder finns representerade i undersökningen, t ex fetalt alkoholsyndrom och Turners syndrom. Studiens genomfördes som en etnografisk fallstudie, med 50 fall av skolsituationer inom förskola, specialskola, särskola, grundskola samt gymnasiesärskola. Författaren skiljer mellan två typer av delaktighet: *pedagogisk delaktighet* och *social delaktighet*. Den förstnämnda innebar att eleverna var delaktiga i arbetsgemenskapen och den senare att eleverna var delaktiga i den sociala gemenskap som fanns såväl vid organiserade som fria aktiviteter och tillfällen samt efter skoldagen.

Resultatet visar att det mest frekvent förekommande i undersökningsgruppen var att eleverna med syndromdiagnos förväntades eller opåkallat underordnade sig andra elever i gruppen. Det fanns dock fall där eleverna var delaktiga i en jämlik gemenskap och på lika villkor som övriga. I undersökningen framkom dock, genom skolpersonals och föräldrars röster, att en mängd elever var isolerade och ensamma. Jakobsson hävdar att huruvida eleverna skulle komma att bli delaktiga eller inte var ytterst beroende av personer med större makt, såsom personal eller andra elever. Samtidigt menar hon att ett målinriktat och långsiktigt arbete med socioemotionell utveckling både i klass/grupp och enskilt skulle kunna vara en faktor som kan bidra till att minska utanförskap hos ett stort antal elever (a.a.).

Jakobson (a.a.) framhåller att val av arbetssätt har en väsentlig betydelse för elevers möjligheter till delaktighet, lärande och stöd. Hon beskriver en skolsituation i grundsärskolan där personalens förhållningssätt medförde att ingen behövde känna sig avvikande. Olikskheterna eleverna emellan utgjorde de facto utgångspunkten för själva arbetet i gruppen och olikheterna vävdes på så vis in i arbetssättet.

Att få arbeta med varierande uppgifter i egen takt gör att stöd kan ges i klassrummet efterhand som behoven uppstår. På så vis behöver inte eleven lämna klassrummet och dess sociala gemenskap. Författaren beskriver, utifrån de observerade skolsituationerna, att svårigheter uppstod då lärarens planering och förväntningar medförde att alla elever skulle utföra samma uppgifter på samma tid. Om någon elev inte hann med eller förstod uppgifterna fick han/hon ofta arbeta i så kallad egen takt i ett anslutande rum tillsammans med speciallärare eller assistent, med samma eller andra uppgifter. Detta arbetssätt medförde att eleven uteslöts ur gruppgemenskapen, men eventuellt var delaktig i sitt lärande beroende på stödets kvalitet. Hjälp kunde också ges i klassrummet, men denna var ofta så detaljerad och styrd av tiden som fanns till förfogande för att göra uppgifterna att något samarbete med andra elever inte var möjligt. Ytterligare ett alternativ där arbetssättet medförde att eleven uppfattades som avvikande var att eleven fick lämna arbetet oavslutat. Diskrepansen mellan lärarens krav och elevens förutsättningar gjorde således att denne elev inte blev delaktig i sitt eget lärande, men i bästa fall kunde uppfattas som delaktig i gemenskapen i och med att eleven fanns kvar i klassrummet (a.a.).

När lärarens arbetssätt istället innebar att eleverna tog aktiv del i planering och genomförande blev inte skillnaderna mellan elevernas individuella förutsättningar lika framträdande. Fokus för planering och arbete var elevens egengjorda individuella plan. Resultatet visade också på situationer där samtliga elever i klassen fick välja att genomföra sina uppgifter i andra rum och på så vis behövde ingen elev bli avvikande. Eleverna i klassen arbetade med skiftande uppgifter på varierande sätt och med olika källor. Jakobsson framför slutsatsen att det finns ett samband mellan de två aspekterna delaktighet och lärande (a.a.).

När det gäller habilitering och insatser från till exempel logoped, sjukgymnast och hörsel pedagog så beskriver Jakobsson tre organisationsformer som var förekommande. Dessa organisationsformer var: integrerade insatser där insatserna främst genomfördes inom klassens ram, individriktade insatser vilka gavs enskilt under skoltid, samt icke skolförklarade insatser utanför skoltid. I vissa klasser hade flera elever olika habiliteringsscheman med varierande tider vilket medförde att habiliteringsverksamheten styrde i stort sett hela veckans schema. Någon klass hade till och med scheman som medförde att de tillfällen då hela klassen kunde samlas var få (a.a.).

Jakobsson (a.a.) framhåller att organisationsformer för stöd har stor betydelse för såväl delaktighet som för lärande. Därför måste dessa noggrant övervägas. ”Kommunikation och samverkan mellan skolpersonalen är avgörande för om stödinsatser verkligen skall utgöra *stöd för* och inte *hinder för* delaktighet och lärande” (s. 199, författarens kursivering). Hon beskriver hur stödinsatser faktiskt kan motverka sitt syfte och ger som exempel en elev som inte fick vara med i klassens sociala samspeleövningar, trots att eleven var i behov av detta. Att se på särskilt stöd som något som ska ske vid sidan av det reguljära skolarbetet kan alltså leda till att stödet motverkar sitt eget syfte. Om den pedagogiska verksamheten istället utvecklas genom att olikheter tillvaratas på det sätt att uppkomsten av svårigheter motverkas kan elever behöva lämna klassgemenskapen i allt mindre utsträckning. ”Genom kommunikation, relationer och samverkan, kan elevers skolsituationer utvecklas till goda

lärandemiljöer som innehåller både delaktighet och lärande” (s. 206). Om alla elever ska få de bästa möjligheter till delaktighet och lärande är det kanske i flera avseenden viktigare med stöd till skolpersonal och till skolan än till enskilda elever.

Jakobsson beskriver den fysiska miljöns betydelse för framförallt tillgänglighet och möjligheter att delta på lika villkor. Begränsningar kan exempelvis vara olämpliga lokaler eller brist på hjälpmedel. Arbets- och förhållningssätt kan också främja eller motverka delaktighet. När arbetssätt och aktiviteter utgick från elevernas förutsättningar, intressen och behov samt i kommunikation och samspel med eleverna, var möjligheterna som störst att lyckas (a.a.).

Sammanfattningsvis kan följande faktorer, det vill säga tillfällena i det pedagogiska arbetet, utvecklas till riskfaktorer vilka kan leda till minskad delaktighet och lärande i den sociala gemenskapen i klassen:

- vid kollektiva uppmaningar och instruktioner
- vid självständigt arbete
- vid tillämpning av tidigare kunskaper i nya sammanhang
- vid socialt samspel utan ledning
- vid gruppindelning och grupparbete utan tydlig ledning och instruktion
- vid byten av personal eller aktiviteter som ej förberetts
- vid övergångar mellan aktiviteter
- när elever tvingas lämna klassens/gruppens gemenskap exempelvis för specialundervisning
- när olika vuxna ger olika instruktioner eller uttrycker olika uppfattningar
- när alla elever förväntas göra samma uppgifter på samma tid
- när uppgifter inte anpassats till förmåga, utvecklingsnivå och erfarenheter
- när miljön blir ostrukturerad genom olika aktiviteter, ljud och rörelse
- när information och samarbete inte fungerar (a.a., s. 154).

Eriksson (2005) har genomfört en studie om sambandet mellan delaktighet hos elever med funktionshinder och deras skolmiljö. Studien syftar mer precist till att undersöka hur miljöfaktorer så som *stöd* kan relateras till delaktighet i skolaktivitet för elever med funktionshinder. Utifrån syftet behandlas tre frågeställningar, rörande miljöfaktorers koppling till delaktighet, graden av generellt eller specifikt stöd kopplat till delaktighet samt eventuella statistiska samband mellan att ha en personlig assistent och delaktighet i olika typer av skolaktiviteter. Stöd definieras Eriksson i studien som det formella stöd och insatser vilka är tillgängliga för eleven för att öka prestationen i skolan. För att exemplifiera nämner hon personlig assistans, tekniska hjälpmedel samt avskiljda arbetsutrymmen. Skillnad finns mellan så kallat skolrelaterat stöd och kommunalt stöd, beroende på var stödet ges. I studien deltog strax över 500 elever, 460 lärare samt drygt 100 specialpedagoger. I materialet som används ingår elever i åldrarna sju år och till och med vuxen ålder. Författaren framhåller situationer av mer fri karaktär så som raster som tillfällen då delaktighet hos elever med funktionshinder är särskilt begränsad, vilket inte var föreliggande delstudiens uppdrag att studera, varför rastsituationer endast kort kommer att beröras (a.a.).

Eriksson menar att assistentstödet vanligtvis handlar om att underlätta för elevens ”fungerande” (functioning) i klassrummet, vilket innebär att en central uppgift är att strukturera olika aktiviteter till eleven i lärandesituationer. Enligt författaren kan det därför tänkas att elever som har tillgång till *assistent* är mer delaktiga i strukturerade lärandeaktiviteter än de som inte har någon assistent att tillgå. I ostrukturerade

fritidsaktiviteter kan det däremot vara så att assistansen verkar hindrande när det gäller självständigt umgänge med kamrater och frigörelse från vuxna (a.a.).

Eriksson, som studerat begreppet delaktighet med kvantitativa mått, menar att det vare sig finns några statistiska samband mellan grad av elevers delaktighet och den generella skolmiljön eller hur mycket stöd som ges. Erikssons studie visade att inga direkta samband fanns mellan miljövariabler och delaktighet. Resultatet av elevernas egna skattningar, tyder dock på att specifika miljöfaktorer var mer betydelsefulla för elevers delaktighet än generella faktorer. Den mest framträdande specifika faktorn, utifrån elevernas skattningar, var *tillgänglighet* (availability). Detta förklarar författaren med att eleverna endast interagerar med vissa delar av miljön och att generella bedömningar därför inte blir korrekta (a.a.).

3.2.2 Delaktighet och jämlikhet i förskola och grundskola

I förslaget till förskolans första läroplan, prop. 1997/98:93, nämns barn med funktionshinder i ett par sammanhang. Det första sammanhanget gäller *förskolans verksamhetsutformning*. Kommittén menar att "Förskolans verksamhet skall vara så utformad att alla barn, även barn med exempelvis funktionshinder och barn med psykosociala svårigheter, skall kunna delta" (s. 30). Barn med funktionshinder omnämns också specifikt i samband med resonemang kring informationsteknik. Kommittén menar att *datorn* kan vara ett hjälpmedel "för att öka förutsättningarna för ett mer aktivt deltagande i samhällslivet" (s. 23).

Begreppet *utformning* som nämns ovan skulle kanske även kunna innefatta det Svensson (2003) beskriver i sin undersökning, nämligen förskolans planering. Svensson, vars undersökning fokuserar på barn med ryggmärgsbräck och deras skoldag, menar att *tidsplanering* påverkar möjligheterna till delaktighet och aktivitet. Det komplexa, fysiska funktionshindret ryggmärgsbräck kan bland annat innebära svårigheter som andra människor kan ha svårt att förstå. Här kan nämnas "nedsatt tidsuppfattning, nedsatt förmåga att planera och organisera vardagen, minnesproblem och svårighet att hitta i olika miljöer" (s. 8ff). Ibland kan göromål ta längre tid och en långsammare arbetstakt i förhållande till den egna förmågan krävs. När tid inte finns inom ramen för det ordinarie skolschemat, kan det hända att elevens assistent hjälper till. Hjälpen kan i förlängningen leda till inlärd hjälplöshet. Att föredra är istället att barnet ges möjlighet till eget ansvar och icke personbundna rutiner. Detta kräver förutsättningar för att "hinna med" under skoldagen och här kan planering av tiden genom ett individuellt schema vara ett sätt.

Enligt författaren är det ofta tillgänglighet i fråga om den fysiska miljön som får mest uppmärksamhet och resurser när ett barn med funktionshinder ska börja skolan. Svensson hävdar att betydelsefulla faktorer för delaktighet och aktivitet är att barnet aktivt får medverka vid assistansplanering såväl som stöd i närmiljön och en flexibel skoldag. Utifrån deltagande observation av sex barn, med det "övergripande syftet att få inblick i förskole- och skolbarns vardagssituationer, hur förskolans/skolans planering av tid påverkade deras möjlighet till aktivitet och delaktighet" (s. 12), fann Svensson att såväl *tid* och *fysisk miljö* som *pedagogisk miljö* är faktorer som påverkar möjligheterna till delaktighet och aktivitet (a.a.).

När det gäller tidsaspekten, framhåller Svensson att det finns en skillnad mellan förskolan och grundskolan. En större flexibilitet i verksamheten och mer tid var utmärkande för förskolan. I fråga om skolan, visade resultatet att det är individen som får anpassa sig efter

skolan vad gäller tidsplanering (schema) och arbetsmodell (hur man organiserar miljö, föremål och uppgift) hellre än tvärtom. Svensson framhåller observation som en metod värd att använda i kartläggning av vardagssituationer för vidare utveckling och träning. Hon betonar även vikten av kunskap och information hos berörda. Både lärare och assistenter i studien önskade fördjupade kunskaper om funktionshindret och dess konsekvenser. Likaså kan det behövas professionellt stöd för att öka barnens möjligheter till utveckling. Omgivningens avsaknad av förväntningar och krav kan vara hämmande för elevens utveckling (a.a.).

Tamm och Prellwitz (2001) har undersökt vilka uppfattningar det finns bland ”vanliga” (ordinary, författarnas ordval) förskolebarn och skolbarn till och med skolår fyra kring barn med fysiska funktionshinder som använder sig av rullstol. Studien omfattar 48 barn från förskola till och med skolår fyra och grundar sig på teckningar gjorda av barnen och tillhörande intervjufrågor samt en självskattningsskala. Resultatet visade att övervägande delen av barnen var vänligt inställda till ett barn i rullstol. Barnen visade på en vilja att inkludera barnet i rullstol i lekar och andra rastaktiviteter. Vidare menade barnen att de trodde att barnet i rullstol skulle ha många kamrater och hög självkänsla, men att svårigheter kunde uppstå både i leken och i den allmänna miljön. Resultatet visade inte på några könsskillnader, men däremot åldersrelaterade sådana. De yngre barnen var av uppfattningen att orsaken till funktionshindret var något tillfälligt, till exempel orsakat av en olycka. De äldre barnen kunde på ett annat vis förstå omständigheterna kring uppkomsten av funktionshindret.

3.2.3 Delaktighet och jämlikhet i grundskola

Tideman (2000) har som en del i sin avhandling genomfört en studie vars syfte var att

öka kunskaperna och förståelsen för individuell integrering av barn i grundskolan ur föräldraperspektivet (s. 229).

Studien innefattade 20 intervjuer med föräldrar vars barn gått i grundskola och sedan blivit inskrivna i särskola som individuellt integrerade elever. Tideman fokuserar inte specifikt på begreppet delaktighet, men har dock funnit när det gäller kamrater att, när föräldrar beskriver sina barns relationer till andra jämnåriga menar de att de är övervägande positiva. De flesta barnen sägs ha goda kamratrelationer, men det finns även exempel på barn som inte fullt ut är med i gemenskapen. För vissa är det dessutom stor skillnad i kamratrelationerna under och utanför skoltid. Fritiden är svårare än skoltiden när det gäller kamrater. Resultatet visar att med stigande ålder kan svårigheterna att skaffa kamrater öka (a.a.).

Tideman (a.a.) menar att en växande inskrivning av barn i särskolan kan ses som ett tecken på en ökande social kategorisering. Sociala kategorier hålls samman genom att någon annan än medlemmarna själva avgör att de hör ihop. Det kan till exempel handla om psykologiska eller medicinska skäl liksom social status. ”Kategorisering sker av något eller någon som samhället definierar som ett problem” (s. 237). Tideman talar om grundskola och särskola och menar att så länge det finns två skolformer som verkar sida vid sida kommer sorteringen av elever att fortgå. Förändring kräver radikala angreppssätt där ett kan vara att avskaffa särskolan som skolform, då denna kan sägas motverka en strävan efter en skola för alla.

3.2.4 Delaktighet och jämlikhet i grund- och gymnasieskola

Syftet i Szönyis (2005) studie var att utifrån elevers inifrånperspektiv ”öka kunskapen om vad det kan betyda för elever att gå i en särskoleklass (s. 5). En gemensam utgångspunkt för de studerade var att de var elever i särskoleklass i grund- och gymnasieskola. De 24 eleverna som studien omfattade var mellan 7 och 22 år gamla. Urvalet gjordes med en strävan efter en jämn representation i fråga om kön, varierande intellektuella begränsningar, skolsvårigheter och erfarenhet av olika skolformer. Intervju, enskilt och i grupp samt observation var de datainsamlingsverktyg som användes. Utöver elever så intervjuades hela familjer, enbart föräldrar samt lärare. Huvudfokus för analys låg på elev- och familjeintervjuer och med heldagsobservationer i form av fältanteckningar som komplement därtill.

Szónyi (a.a.) menar att i fråga om elevernas delaktighet visar avhandlingen på att särskolan innebär både möjligheter och begränsningar. När det gäller elevernas tidigare skolerfarenheter fanns en övervägande upplevelse av utanförskap och åsidosättning. Skolan som eleverna gått i tidigare beskrevs som en utanförskapsskola. I elevernas berättelser fanns förklaringar till det upplevda utanförskapet. Szónyi skiljer på *socialt utanförskap* och *uppgiftsorienterat utanförskap* när det gäller de yngre elevernas berättelser. Bristen på delaktighet förklarades antingen genom yttre betingelser så som att andra elever retades och då bidrog till känslan av socialt utanförskap eller egna premisser som personliga brister vilka ledde till att eleverna kände sig annorlunda. När det gäller de uppgiftsrelaterade förklaringarna till utanförskapet kan nämnas bristande stöd i undervisningssituationer eller koppling till egna svårigheter. Med ökad ålder ökade också komplexiteten i elevernas utsagor och det fanns en medvetenhet om samspelet mellan egna svårigheter och yttre faktorer. Utöver uppgiftsrelaterat och socialt utanförskap framkom bland de äldre elevernas narrativ andra typer av delaktighetsformer, varav de mest framträdande beskrivs nedan. De två nämnda kategorierna tycktes dock vara av särskild betydelse för de yngre elevernas känsla av trivsel i klassen.

Genom studien synliggjordes aspekter gällande särskoleelevers delaktighet i skolan så som mer komplexa än att endast handla om elever med funktionshinder och deras sociala relationer med elever utan funktionshinder. Likaså hävdar författaren att det inte finns fog för att värdera dessa relationer i fråga om sämre eller bättre. När det gäller delaktighet i form av *inflytande över eget lärande* så var detta inte något som de yngre elevernas i Szönyis studie uppmärksammat i någon omfattande grad. Eleverna tog istället för givet att det var de vuxna som bestämde i skolan. De äldre eleverna däremot hade önskemål om större inflytande och ökade möjligheter att påverka sin situation både vad gäller skola och fritid. En annan typ av delaktighet var *känsla av tillhörighet*. Resultaten visar att de yngre eleverna i högre grad var nöjda med klasstillhörighet medan de äldre eleverna begrundade frågor som rörde den egna personen kopplat till hur personer utanför särskolan såg på elevens tillhörighet till särskoleklassen. Eleverna funderade över hur den administrativa särskoletillhörigheten gick att kombinera med andra former av tillhörighet. Som exempel beskriver författaren att tillhörigheten i en allmän ungdomsgemenskap inte tycktes på förhand given för de äldre särskoleeleverna, utan var något som de måste erövra (a.a.).

När det gäller elevernas placering i särskolan, visade majoriteten av berättelserna på hur den kom att bli lösningen på vissa av de delaktighetsproblem som de tidigare skolerfarenheterna inneburit. De yngre eleverna visade tydligast att särskoleinskrivningen var en positiv lösning i form av social gemenskap med kamraterna i den nya klassen. De elever som menat att de inte fått tillräcklig stöd i undervisningen beskrev att i nya skolan fick de tillräckligt med stöd

av lärare som förstod deras behov. Flera var de elever som förväntade sig att med stöd av det extra året i särskolan samt med särskolans pedagogik skulle de komma att uppnå färdigheter motsvarande andra elever i skolan. De äldre eleverna visade dock på en mer sammansatt bild. Såväl som att särskoleklassen sågs som en lösning på delaktighetsproblemen så uppstod nya situationer av problematiken. Flera av eleverna blev ifrågasatta och retade för inskrivningen i särskolan. Högstadiееleverna var även i hög grad kritiska mot att den administrativa tillhörigheten omöjliggjorde vissa val efter grundsärskolan. ”Skolans kompenserande och delaktighetsskapande innebörd tycktes med tiden ifrågasättas av eleverna och de möjligheter de inledningsvis berättat om blandades med besvikelse och resignation” (a.a., s. 204). För eleverna innebar den administrativa tillhörigheten i särskolan delaktighet medan de upplevde det som att andra såg den som utanförskap. Elevernas berättelser om delaktighet och utanförskap var också berättelser om normalitet- och avvikelser.

Szónyi (a.a.) resonerar kring officiella och ideologiska målsättningar om delaktighet och en skola för alla. Hon menar att dessa mål inte sällan konkurrerar med andra mål i vardagen såsom kunskapsmål, vilka i sin tur i allt högre utsträckning leder till segregering undervisning i grupper med elever med liknande svårigheter. Det kategoriska förhållningssättet till eleverna i särskolan som enligt författaren tycks dominera, finner sin motsats i särskoleelevernas relativa synsätt. Bland lärare och övrig personal i särskolan rådde dock inte detta relativa synsätt helt och hållet, utan ett större inslag en kategorisk syn fanns, även om lärarna underströk utvecklingspotentialen hos eleverna. De olika synsätten kom att påverka eleverna i fråga om självaktning och självbild, exempelvis i deras strävan efter vanliggörande. Vanliggörandet syftar inte till att försöka överskyla svårigheter, utan om att bli accepterad och delaktig på olika vis. Szónyis avhandling har uppmärksammat det dilemma som finns mellan visionen om en skola för alla och de segregering insatser som kan behövas för att tillgodose enskilda behov. Det finns dock starka skäl för strävan efter en skola för alla samtidigt som varje individs behov av social- och uppgiftsrelaterad delaktighet måste garanteras. Elevernas egna avgöranden och erfarenheter bör då noga tas i beaktan.

3.2.5 Delaktighet och jämlikhet i gymnasieskola

Langs (2004) longitudinella undersöknings övergripande syfte

är att studera ungdomars bild av perioden in i, genom och ut ur gymnasietiden. Mer specifikt innebär det en granskning av på vilka sätt en undersökningsgrupp som har ”svåra rörelsehinder” (SFS 2002:137, kap. 5, 27 §) beskriver sin upplevelse av företeelser som kommer till uttryck i samspelets- och påverkansprocesser (s. 19).

Utifrån fyra delstudier fördelade över sju år där intervju varit metod har följande behandlats: förväntningar och upplevelser på väg in i gymnasieskolan, upplevelser i samband med ett års studier, upplevelser på väg ur gymnasieskolan samt tillbakablickar ungefär tre år efter avslutade studier. Resultatet bygger på sammanlagt 25 intervjuer med sju ungdomar som beskrivs ha svåra rörelsehinder. När studien tog sin början var ungdomarna var i åldrarna 16-18 år och insamling av data ägde på fortlöpande basis rum till dess att eleverna var i 23-25-års ålder. I undersökningsgruppen fanns ungdomar med erfarenhet av att vara ensam gymnasieelev med rörelsehinder i studiegrupper av ordinär storlek i alla skolämnen, i uteslutande mindre grupper eller i grupper där näst intill samtliga deltagare hade funktionsnedsättningar. Dessutom befann sig vissa personer samtidigt i olika parallella gruppkonstellationer, det vill säga i både grupper av mindre och av ordinär storlek (a.a.).

Övergripande visar Langs studie på att ungdomarna upplevde att de utvecklades i form av fysisk förmåga under sin tid i gymnasieskolan. När det gäller psykisk utveckling pekar resultatet i olika riktningar, liksom att upplevelser av ungdomarnas lärandemässiga kompetenser vid olika perioder under gymnasietiden skiftade. Framförallt var det dock de sociala förmågorna som av eleverna samstämmigt och under hela undersökningsperioden upplevdes som något som utvecklades kontinuerligt och mest. Mer specifikt visar resultatet från intervjuomgång fyra att ungdomarna uppfattat vissa sammanhang som speciellt betydelsefulla kopplat till begreppet delaktighet. Ur ungdomarnas berättelser, samt ett förutbestämt område, utkristalliserades sju områden där delaktighetsaspekter var angelägna. Dessa områden benämns av Lang som *studieplanering och programupplägg, assistans, schemalagd habilitering, levnadsvanor, metoder i lärandesituationen, kursuppläggning i lärandesituationen samt övergripande uppföljning* (a.a.).

Analysarbetet med de sju områdena mynnade ut i fyra kategorier (A-D) där A representerar den högsta graden av upplevd delaktighet. Kategori A benämns *Ungdomarna styrde på ett för dem självklart sätt*, kategori B *Ungdomarna kände möjlighet till delaktighet i samspelet med yrkesverksamma*, kategori C *Ungdomarna ville besluta i samförstånd med yrkesverksamma eller lät de yrkesverksamma bestämma åt sig* och kategori D *Ungdomarna kände liten eller ingen möjlighet att medverka eller vara delaktiga*. Summariskt kan nämnas att ungdomarna upplevde en högre grad av delaktighet gällande områdena studieplanering, programupplägg, assistans och schemalagd habilitering än övriga områden. När det gäller områdena levnadsvanor, metoder och kursuppläggning i lärandesituation visar resultatet på ett något blandat antingen-eller-perspektiv. Slutligen var delaktighetsgraden lägre gällande området övergripande uppföljning (a.a.).

Följande tabell visar graden av delaktighet utifrån ungdomarnas beskrivna upplevelser.

Tabell 7.1. Upplevd delaktighet. Återgiven efter Lang (a.a., s. 186).

Delaktighets- kategorier	Högre värden			Mellan/varierande värden			Lägre värden
	Studieplanering/ Programupplägg	Assistans	Schemalagd habilitering	Levnadsvanor	Metoder i lärandesituationen	Kursuppläggning i lärandesituationen	Övergripande uppföljning
A. Styrde på ett för dem självklart sätt.	X	X	(x)	X	(x)		
B. Möjlighet till delaktighet och/eller potentiell möjlighet till delaktighet.	X	X	X	X	X	X	X
C. Önskade besluta i samförstånd eller lät yrkesverksamma bestämma åt sig.		(x)					X
D. Kände liten eller ingen möjlighet att vara delaktiga.				(x)	(x)	X	X

Anm. X Huvudsakligt uttryck för delaktighet
(x) Visst uttryck för delaktighet

Resultaten från Langs (a.a.) avhandling pekar på att till stor del kände ungdomarna att de var en del i ett sammanhang under sin gymnasietid. Då ungdomarna gjorde jämförelser med tiden före och efter gymnasieskolan, var det just under gymnasietiden som ungdomarna kände störst tillhörighet. Trots detta visar det sig i resultatet att ungdomarna inte alltid känt att de har haft en given plats i alla situationer. Det fanns exempel på både gemenskapsrelaterade och avskiljande budskap i samspelet med jämnåriga skolkamrater. Ungdomarna gav också uttryck för att det är kontakt med andra ungdomar med rörelsehinder som på ett annat vis uppmuntrats, än kontakter med ungdomar som inte har rörelsehinder. Vidare kan sägas att "Organisatoriska faktorer såsom exempelvis schemaläggning och gruppsammansättning har ungdomarna upplevt bilda en slags yttre ram för hur de har kommit att etablera jämnåriga nätverk" (s. 206). När det gäller lärandesituationer menade ungdomarna att ensamarbete har varit det allenarådande tillvägagångssättet, oavsett om de tillhört en ordinär eller mindre studiegrupp.

Mohlins (2004) empiriska fältstudie med främst deltagande observationer, men också intervjuer och informella samtal, har till syfte att

identifiera, beskriva och förstå ungdomarnas delaktighetsmönster- vad kännetecknar de delaktighetsmönster som kommer till uttryck i vardagliga skolsituationer? (s. 67).

Samspelsrelaterade och dialogbaserade uttryck för delaktighet var betydelsefullt fokus i sammanhanget. Mohlins strategiska urval ledde fram till att studien genomfördes i en gymnasiesärskola vilken ”inte skiljer sig alltför mycket från det gängse sättet att anordna denna skolform” (s. 69). Av betydelse var också att skolan geografiskt och fysiskt sett skulle ha möjlighet till delaktighet. Mohlin karaktäriserar i sin avhandling delaktighetsbegreppet utifrån områdena: *aktivitet, engagemang, formell och informell tillhörighet, interaktion, makt* samt *autonomi*.

Mohlin (a.a.) menar att inom gymnasiesärskolan finns olika elevkonstellationer och dessa i sin tur har sin tillhörighet i till viss del varierande sociala världar. Han ger i avhandlingen grupperna namn som ”de tysta”, ”det tuffa gänget”, ”aspiranterna”, ”de specifika” och ”de självständiga”. Författaren ställer sig frågan om vad det finns för olika former av delaktighet i den kommunala gymnasiesärskolan. Resultatet tyder på att, även om inte samtliga ungdomar i studien involverades i dessa processer, det fanns en sorts delaktighet inom gruppen elever i den undersökta gymnasiesärskolan. Mohlin drar slutsatsen att denna delaktighetsform till stor del handlar om ett sökande efter informell tillhörighet med fokus på status och acceptans. Vidare pekas på att vissa elevgrupperingar främst deltar i solitära aktiviteter, medan andra väljer samspelsrelaterade. När det gäller engagemang i aktiviteter influeras detta ofta av samspelssammanhanget och grad av deltagande i aktivitet är beroende av kontexten. I diskussionen kring begreppen makt och autonomi visar resultatet på exempel där vilja och förmåga att göra självständiga val finns. Vid tillfällen är det däremot omgivningsförhållanden som omöjliggör realisering av valen.

Mohlin (a.a.) diskuterar problematiken kring aktivitet och interaktion. Han drar slutsatsen att *intrapersonella delaktighetsformer* så som aktivitet och autonomi kan vara nödvändiga men inte tillräckliga villkor för att *interpersonella delaktighetsformer* ska kunna förekomma. Studien uppmärksammar frånvaron av interaktion mellan eleverna i gymnasiesärskolan och övriga elever. När det gäller särskolans kontakt med övriga skolan så bevarades segregeringade mönster. Tecken fanns på att delaktighet utom gruppen delvis avgjordes av den formella tillhörigheten. Strukturella villkor som information och/eller beslut uppifrån klarade alltså till viss del möjligheterna till denna typ av delaktighet. Om förutsättningar för delaktighet framhåller Mohlin faktorer som *interna*, med betydelsen vilja till delaktighet och förmåga till delaktighet samt *externa*, där tillgänglighet, det vill säga tillfälle till delaktighet, utgör underkategori. Mohlin presenterar en matris där han lyfter fram aspekter som kan tänkas påverka delaktighet hos ungdomar med funktionshinder inom olika domäner.

<i>Delaktighetens domäner</i>		Skola	Hem	Fritid	Sysselsättning/ Arbete	Politik
<i>Delaktighetens förutsättningar</i>						
<i>Interna</i>	<i>Vilja till delaktighet</i>					
	<i>Förmåga till delaktighet</i>					
<i>Externa</i>	<i>Tillgänglighet, dvs. tillfälle till delaktighet</i>					

Figur 2. Matris över olika förutsättningar för delaktighet samt delaktighetens domäner. (Figuren återgiven efter Mohlin, 2004, s. 62.)

Vidare hävdar författaren att gränserna mellan de interpersonella och de intrapersonella förutsättningarna för delaktighet inte kan sägas helt avgränsade gentemot varandra. Intrapersonella former av delaktighet visar sig ofta i sociala sammanhang. När det gäller informella och formella perspektiv på delaktighet kan nämnas en till synes betydelsefull åtskillnad. Ideologiskt sett handlar skoldelaktighet ofta om att öka den formella tillhörigheten i ett bredare sammanhang. Denna delaktighetstyp har vanligtvis som avsikt att öka såväl enskilda personers som gruppernas deltagande och inflytande i vardagen. Retoriken handlar många gånger även om hur skolkontexter kan göras tillgängliga. Mohlin liknar delaktigheten vid en vertikal process som innebär att beslut uppifrån förväntas ge resultat i vardagen i skolan. Det är dock inte alltid denna form av delaktighet som har infunnit sig. Mohlin drar slutsatsen att

de interpersonella delaktighetsformerna (t.ex. makt och interaktion) förutsätter att dess 'intrapersonella determinant' (t.ex. autonomi och aktivitet) föreligger. De intrapersonella delaktighetsformerna (aktivitet, engagemang, autonomi) kan därmed ses som nödvändiga men inte tillräckliga villkor för interpersonell delaktighet (a.a., s. 197).

Enligt författaren handlar delaktighet på ett ideologiskt plan inte sällan om att försöka öka den formella tillhörigheten hos särskolan till den ordinära skolan genom fysisk närhet i fråga om till exempel lokaler. Att det sedan inte tycks ske mer, hävdar Mohlin, kan till viss del bero på ungdomarnas förhållningssätt till sin formella tillhörighet i gymnasiesärskolan. Förhållningssättet kan innefatta allt från känslor som skam till stolthet. Andra hinder kan vara kopplade till autonomi och makt. Mohlin beskriver en situation i gymnasieskolans matsal där eleverna hade önskemål om att få sitta på vilken plats de ville. Personalen hävdade då att assistenterna skulle förlora kontroll över situationen och någon ifrågasatte till och med huruvida det fanns ett värde i en ökad kontakt med skolans övriga elever. Exemplet visar på att det är de formella strukturerna som verkar hindrande, inte en bristande självständighet hos eleverna. Studien visade att undervisning och organisering av skolvardagen ofta innebär vad som beskrivs som en förlamande trygghet för eleverna (a.a.).

Sammanfattningsvis har resultatet ovan presenterats kategoriserat efter skolform och med beskrivande text där delaktighets- och jämlikhetsaspekter skildrats i ett sammanhang. I nästkommande kapitel kommer resultatet att omgrupperas och specifika faktorer att lyftas fram.

4 Analys

I föregående kapitel presenterades innehållet i litteraturstudien så som det framförts av respektive författare. I följande kapitel kommer resultatet från litteraturstudien att omgrupperas, bearbetas och analyseras under rubrikerna fysisk miljö, social miljö och pedagogisk miljö. Analysen kommer i första hand att utgå ifrån frågan om vilka faktorer som kan påverka elevers möjligheter till delaktighet och jämlikhet i villkor för elever med funktionshinder på grupp nivå och under lektionstid. I resultatet har framkommit faktorer som kan sägas motverka respektive främja delaktighet och vid dessa kommer särskild vikt att läggas. I några fall kan olika faktorer komma att kategoriseras under mer än en rubrik. En dylik uppdelning medför alltid en form av begränsning men för att åskådliggöra resultat är det ändå nödvändigt att göra någon typ av uppdelning.

När det gäller de olika kategorierna och dess specifika faktorer har det framstått som tydligt att det finns ett ömsesidigt beroende- och påverkansförhållande dem emellan. Om förutsättningar inte finns inom en miljö så kan det påverka huruvida faktorer blir till hinder eller möjligheter i en annan miljö. Kapitlet avslutas därför med en diskussion utifrån ett sammanfattande helhetsperspektiv gällande fysisk, social och pedagogisk miljö.

4.1 Fysisk miljö

Under rubriken fysisk miljö ryms aspekter som syftar till att skapa materiella, tekniska eller kroppsliga förutsättningar för delaktighet och jämlikhet i villkor för elever med funktionshinder. Det kan innebära tillräckligt med tid, att få tillgång till erforderliga hjälpmedel eller att lokalerna ska vara ändamålsenliga. Rubriken innefattar alltså tillgänglighet och stöd i olika former. Med reservation för att delar i den fysiska miljön snarare kan tyckas tillhöra individ- än grupp nivå finns skäl att inkludera de resultat som framkommit i föreliggande studie.

Kraven på den fysiska miljön kan ses som grundläggande, såtillvida att om de inte är uppfyllda kan det skapa svårigheter i de andra miljöerna och på andra nivåer. Beslut som rör den fysiska miljön sker troligen mestadels på en övergripande organisations-/samhällsnivå och är avhängigt ekonomiska förutsättningar. Dessa beslut kan dock spegla bakomliggande ideologiska värderingar. Andra faktorer tillhörande fysisk miljö återfinns mer konkret i verksamheten. Om tid och stöd i behövlig mån organiseras av ansvariga inom förskolans och skolans kontext kan också utrymme för delaktighet och jämlikhet hos elever med funktionshinder öka.

Svensson (2003) är en av de författare som resonerar kring begreppet *tid*. Brist på tid kan göra att elevens assistent hjälper eleven, vilket i förlängningen kan leda till inlärd hjälplöshet. Att föredra är istället att barnet ges möjlighet till eget ansvar och icke personbundna rutiner. Detta kräver förutsättningar att ”hinna med” under skoldagen och planering av tiden genom ett individuellt schema kan vara ett sätt (a.a.). Om förutsättningar ges i form av tillräckligt med tid skulle det i sin tur kunna skapa förutsättningar för delaktighet på grupp nivå, såtillvida att gruppaktiviteter kan anpassas till alla individer i gruppen. Mohlin (2004) diskuterar problematiken kring aktivitet och interaktion. Han drar slutsatsen att *intrapersonella delaktighetsformer* så som aktivitet och autonomi kan vara nödvändiga men inte tillräckliga villkor för att *interpersonella delaktighetsformer* ska kunna förekomma.

Enligt Eriksson (2005) kan *stöd* utgöras av tekniska hjälpmedel, avskiljda arbetsutrymmen eller personlig assistans. När det gäller assistentstöd menar författaren att i strukturerade lärandesituationer kan assistansen tänkas vara en faktor som främjar delaktighet såtillvida att denna strukturerar olika aktiviteter till eleven. I Langs (2004) studie var assistans ett av de områden där ungdomarna vid riksgymnasiet upplevde att de hade hög grad av delaktighet. Även Svensson (2003) hävdar att betydelsefulla faktorer för just delaktighet och aktivitet är att barnet aktivt får medverka vid assistansplanering såväl som stöd i närmiljön och en flexibel skoldag.

Enligt Jakobsson (2002) kan *olämpliga lokaler* eller *brist på hjälpmedel* utgöra begränsningar för jämlikhet och tillgänglighet. Erikssons (2005) studie visar i sin tur att den mest framträdande specifika miljöfaktorn som påpekats av elever själva gällande delaktighet är *tillgänglighet*. I prop. 1997/1998: 93 omnämns datorn specifikt som hjälpmedel för att öka förutsättningarna för barn med funktionshinder att på ett aktivt sätt delta i samhället. Jakobsson (2002) beskriver tre organisationsformer för *habilitering och andra insatser* från exempelvis sjukgymnast, logoped eller hörselpedagog. Då det i Jakobssons studie fanns habiliteringsscheman med flera olika tider försvårade dessa för klassen att kunna vara tillsammans. Hur habilitering och andra insatser organiseras kan sägas påverka huruvida delaktighet och gemenskap inom klassen kan främjas. Integrerade insatser inom klassens eller gruppens ram kan således vara att föredra framför individinriktade exkluderande insatser (a.a.). Schemalagd habilitering var ett annat av de områden där ungdomarna kände hög grad av delaktighet (Lang, 2004).

Sammanfattningsvis kan framföras att i kategorin fysisk miljö har övergripande faktorer som tid, stöd och integrerade insatser framträtt som väsentliga för att skapa en miljö där alla får delta på lika villkor. Om en tillrättalagd och anpassad fysisk miljö finns, kan också chanserna att få lyckas och få medverka i det sociala och det pedagogiska sammanhanget öka.

4.2 Social miljö

Med social miljö avses de aspekter som inbegriper social gemenskap och sociala grupperingar, socioemotionell utveckling, samspel i grupp, relationer och liknande. Resultatet klargör att faktorer som rör grupprocesser, makt, förväntningar och stöd är betydelsefulla för att skapa delaktighet för alla.

En typ av delaktighet som Szönyi (2005) beskriver handlar om *känsla av tillhörighet*. Resultaten visar att de yngre eleverna i högre grad var nöjda med sin klasstillhörighet i särskolan medan de äldre eleverna begrundade frågor som rörde den egna personen kopplat till hur personer utanför särskolan såg på elevens tillhörighet till särskoleklassen. Tideman (2000) har funnit att föräldrar till så kallade individuellt integrerade särskoleelever ofta menar att barnen har goda kamratrelationer. Dock finns även exempel på barn som inte fullt ut är med i gemenskapen. För vissa är det dessutom stor skillnad i kamratrelationerna under och utanför skoltid. Fritiden är svårare än skoltiden när det gäller kamrater. Resultatet visar att med stigande ålder kan svårigheterna att skaffa kamrater öka. I Langs (2004) studie menar ungdomarna vid riksgymnasiet att gymnasietiden var den tid då de kände störst tillhörighet, även om de inte alltid haft en given plats i alla situationer. Ungdomarna beskrev att bland jämnåriga kunde det förekomma budskap som var av avskiljande eller gemenskapsrelaterad art. Även Mohlin (2004) menar att det fanns en sorts delaktighet inom gruppen elever i den

undersökta gymnasiesärskolan och drar slutsatsen att denna delaktighetsform till stor del handlar om ett sökande efter informell tillhörighet, med fokus på status och acceptans.

Om uppfattningar bland förskole-och skolbarn kring barn i rullstol har Tamm och Prellwitz (2001) forskat. Resultatet visar att barnen i stort var vänligt inställda till barn i rullstol och visade på en vilja att inkludera barnet i rullstol i lekar och andra rastaktiviteter (a.a.). Enligt Jakobsson (2002) var elevernas möjligheter till delaktighet beroende av personer med större *makt*. Det kunde handla om personal likväl som andra elever. Vanligtvis *förväntades* eleverna i Jakobsson studie underordna sig andra elever i gruppen. För att skapa ett jämlikt förhållande finns det behov av ett långsiktigt arbete med socioemotionell utveckling. Att detta arbete sker både i grupp och individuellt framhålls i studien. Lang (2004) visar på att gymnasieungdomarna på ett annat vis uppmuntrades att ta kontakt med andra ungdomar med rörelsehinder än ungdomar utan rörelsehinder. Likaså pekar Mohlins (2004) resultat på att hinder för delaktighet kan vara kopplade till autonomi och makt, till exempel genom att personalens förhållnings- och synsätt hindrade eleverna från att sitta blandat i matsalen. Det fanns även ifrågasättanden bland personalen om huruvida det fanns ett värde i en ökad kontakt med skolans övriga elever. Exemplet visar på att det är de formella strukturerna som verkar hindrande, inte en bristande självständighet hos eleverna. Eriksson (2005) hävdar också att i ostrukturerade fritidsaktiviteter kan assistansen verkar hindrande när det gäller självständigt umgänge med kamrater och frigörelse från vuxna (a.a.).

Om vi inkluderar måltider bland pedagogiska lärandesituationer så blir resultatet av Erikssons (2005) och Mohlins (2004) studier betydelsefulla även i föreliggande studie. Troligt är även att det som sker under raster och annan fri tid i skolan också kan påverka samspelet som sker i klassen eller i gruppen under lektionstid. Det sammantagna resultatet kan tyda på att andras, det vill säga vuxnas men kanske även andra barns och ungdomars, förväntningar på elever med funktionshinder är att de ska umgås med andra elever med funktionshinder eller att de ska ta en underlydande position i samspelet. När det gäller yngre barn är det tänkbart att det finns en mer naturlig inställning till barn med funktionshinder, även om resultatet av Tamms och Prellwitz (2001) studie inte visar på vilken position i leken som barnen anser att barnet med funktionshinder bör ha. Det kan vara av betydelse att även bland äldre elever finnas med som vuxen förebild i det som sker. Att integrera samspels- och relationsstärkande aktiviteter och att införa detta i skolvardagen genom aktiva, kontinuerliga insatser kan vara ett sätt att stärka samhörigheten. Att visa på sitt eget förhållningssätt som vuxen kan vara ett annat sätt.

Två situationer som kan utvecklas till riskfaktorer vilka kan leda till minskad delaktighet är socialt samspel utan ledning samt vid gruppindelning och grupparbete utan tydlig ledning och instruktion (Jakobsson, 2002). En slutsats är att om de vuxna i skolan tar aktiv del i lekar och i den sociala gemenskapen för att stödja och strukturera vid behov så kan detta öka förutsättningar för ökad delaktighet och gemenskap. Likaså finns det behov av att som lärare och övrig personal få möjlighet till reflektion kring vilka attityder, föreställningar och förväntningar man har på elever med funktionshinder kontra elever utan funktionshinder. Szönyis (2005) resultat visar att elever i särskolan övervägande hade upplevelser av utanförskap och åsidosättning i den ordinära skolan. Den brist på delaktighet som eleverna kände förklarades bland de yngre eleverna som beroende på att till exempel andra elever retades och/eller att de själva hade en känsla av att vara annorlunda (a.a.). Gymnasieungdomarna upplevde att organisatoriska faktorer som gruppsammansättning och schemaläggning bildade en yttre ram för hur deras etablerande av nätverk med kamrater i samma åldrar kom att bli (Lang, 2004). Mohlins (2004) studie uppmärksammar frånvaron av interaktion mellan eleverna i gymnasiesärskolan och övriga elever. När det gäller särskolans

kontakt med övriga skolan så bevarades segregande mönster. Tecken fanns på att delaktighet utom gruppen delvis avgjordes av den formella tillhörigheten. Strukturella villkor som information och/eller beslut uppifrån klarlade alltså till viss del möjligheterna till denna typ av delaktighet. När det gäller *synsätt* menar Szönyi (2005) att det fanns ett större inslag av en kategorisk syn på eleverna bland personalen i särskolan vilket påverkade eleverna i fråga om självbild, självaktning och deras strävan efter vanliggörande med syfte att bli accepterad och delaktig.

Huruvida delaktighet för elever med funktionshinder ska komma att bli verklighet kräver troligtvis insatser både på individ-, grupp- och organisationsnivå. En förutsättning för att kunna skapa en känsla av delaktighet är att alla får lov att finnas med i gemenskapen inom klassens eller gruppens ram. Att gå i skolan tillsammans kan ge ett inifrånperspektiv och en förstahandskunskap som kan motverka rädsla för något som annars kanske skulle ha varit främmande. Likaså kanske en gemensam skola kan ersätta känslan av att vara annorlunda till känslan av att vara någon som tillhör. Att skapa ett gott socialt klimat, där alla får känna tillhörighet kan skapa förutsättningar för ett gott lärande även i den pedagogiska miljön.

4.3 Pedagogisk miljö

Pedagogisk miljö innefattar lärandemässiga aspekter, sätt att organisera och bedriva undervisning och liknande. Val av arbetssätt och förhållningssätt, krav, makt, kommunikation, stöd och tid kan vara faktorer lämpade för att undvika utanförskap.

I prop. 1997/98:93 uttrycks att förskolans verksamhet ska utformas så att alla barn kan delta. Det framgår inte alldeles tydligt vad som avses med begreppet verksamhet. Resonemang kring verksamheten skulle kunna inplaceras under såväl fysisk eller social som pedagogisk miljö. Tolkningen som görs i detta sammanhang är att det är den pedagogiska verksamheten som avses. Av betydelse är att verksamheten ska utformas så att varje individ kan delta. Detta ställer krav på lärarna i förskolans planering. Svensson (2003) fokuserar på aspekter som rör just förskolans *planering*. Hon hävdar att stöd i närmiljön, flexibel skoldag och en aktiv medverkan i sin assistansplanering är betydelsefulla faktorer för ökad delaktighet (a.a.). Resonemanget ovan blir applicerbart på gruppnivå om vi tänker oss att förskolans och skolans planering innefattar såväl individuella hänsyn som gruppaktiviteter, det vill säga det som sker på gruppnivå. Begreppet planering kan rymma såväl en långsiktig verksamhetsutveckling som detaljer gällande dagliga rutiner.

Val av arbetssätt och förhållningssätt tycks vara en central del i att skapa möjligheter till jämlikhet och delaktighet. Ett arbetssätt som innefattar och bygger på elevers olikheter kan främja känsla av tillhörighet och motverka känsla av att vara avvikande. Störst möjligheter att lyckas finns då arbetssätt och aktiviteter utgår från elevernas egna förutsättningar, intressen och behov liksom i kommunikation och samspel med eleverna. Att göra eleverna aktiva i planering och genomförande, till exempel via elevens individuella plan kan vara ett sätt att främja jämlikhet i villkor och delaktighet (Jakobsson, 2002) liksom delaktighet vad gäller bland annat studieplanering, kursupplägg och uppföljning (Lang, 2004). Även äldre elever önskade större inflytande över sin lärandesituation (Szönyi, 2005). Förutsättningar för att skapa en pedagogisk miljö som främjar delaktighet och jämlikhet i villkor för elever med funktionshinder kan skapas genom att redan från det att barnen är små göra dem delaktiga i planering och frågor som rör dem själva. Med ökad ålder kan sedan ansvaret också öka.

Särskolelevers upplevelser i den ordinarie skolan av det Szönyi (2005) kallar uppgiftsorienterat utanförskap, förklaras i studien av eleverna själva i termer av bristande undervisningsstöd och med koppling till egna svårigheter (a.a.). *Variierande uppgifter* som får arbetas med i *egen takt* skapar utrymme för att ge *stöd* i klassrummet allt eftersom behovet uppstår. Det är när lärarens förväntningar och planering förutsätter att samtliga elever ska göra samma uppgifter på lika lång tid som svårigheter uppstår. Kan eleverna istället få arbeta med skiftande uppgifter, med olika källor och på varierande sätt är detta att föredra. *Stöd i klassrummet* gör att eleven inte behöver lämna den sociala gemenskapen. Får alla elever välja var de vill utföra sina arbetsuppgifter, så som i angränsande arbetsrum eller liknande, behöver ingen bli avvikande (Jakobsson, 2002). Eriksson (2005) har i sin studie inte funnit något statistiskt samband mellan grad av elevers delaktighet och den generella skolmiljön eller mängden stöd som ges.

Om *ensamarbete* och *samarbete* resonerar både Jakobsson (2002) och Lang (2004). Gymnasieungdomarna i Langs avhandling menar att ensamarbete var det arbetssätt som praktiserades oavsett om de tillhörde en så kallad liten studiegrupp eller en av ordinär storlek. Jakobsson studie sträcker sig över hela skolväsendet och hon tar upp liknande tendenser då hon beskriver att tiden som fanns till förfogande för uppgifter omöjliggjorde samarbete eleverna emellan (a.a.). För att kunna skapa en ömsesidig relation mellan eleverna tycks samarbete vara att föredra framför ensamarbete. Tillfällen till samarbete är beroende av lärarens sätt att organisera och planera undervisningen. Aspekter på individnivå, så som exempelvis individuellt stöd i klassrummet och en inkluderande undervisningssituation, kan skapa möjligheter för delaktighet på gruppnivå. Faktorer på individnivå kan också verka hindrande, vilket tidigare uppmärksammats. Tänkbart är att lärare och övrig personal i skolan i olika mån är i behov av en ökad medvetenhet om nämnda förutsättningar för delaktighet.

För alla elevers möjligheter till delaktighet och lärande kan kanske *stöd till personal och till skolan* i flera hänseenden vara viktigare än stöd till enskilda elever menar Jakobsson (2002). *Kommunikation och samverkan mellan personalen* är till exempel avgörande för hur stödinsatser motverkar eller främjar delaktighet och lärande. Att tro att särskilt stöd är något som ska ske vid sidan om den vanliga undervisningen kan motverka sitt eget syfte. Två riskfaktorer för minskad delaktighet och lärande kan vara att elever får lämna gruppens gemenskap för specialundervisning eller då olika vuxna ger olika instruktioner eller uttrycker olika meningar. Författaren framhåller istället en undervisning som tillvaratar olikheter så att uppkomsten av svårigheter motverkas. Svensson (2003) framhåller observation som en metod värd att använda i kartläggning av vardagssituationer för vidare utveckling och träning. Hon betonar även vikten av fördjupade kunskaper och information hos berörda, såsom lärare och assistenter. Likaså kan det behövas professionellt stöd för att öka barnens möjligheter till utveckling. Omgivningens avsaknad av förväntningar och krav kan vara hämmande för elevens utveckling.

Jakobsson (2002) pekar på ett antal riskfaktorer, utöver de som tidigare nämnts, vilka kan leda till minskad delaktighet och lärande i den sociala gemenskapen i klassen. Hon framför att kollektiva uppmaningar och instruktioner, självständigt arbete, skiftande av personal eller aktiviteter som inte har förberetts liksom övergångar mellan aktiviteter kan vara några sådana faktorer. Likaså när miljön blir ostrukturerad genom ljud och rörelse eller olika aktiviteter (a.a.). Riktade insatser i form av stöd till personal framstår som en faktor som kan påverka huruvida elever ska komma att bli delaktiga i undervisningssituationen.

4.4 Övergripande slutsatser

Principer för jämlikhet och delaktighet för elever med funktionshinder har specificerats under kategorierna fysisk, social och pedagogisk miljö. Värt att notera är att det tycks finnas ett ömsesidigt förhållande dem emellan, såtillvida att uppfyllda förutsättningar inom en miljö kan skapa goda förutsättningar i en annan miljö. Brist på insatser inom en miljö kan på samma vis få konsekvenser som verkar hindrande i en annan miljö. Optimalt vore om delaktighetsfaktorer inom alla tre miljöerna förekommer i skolan.

Vissa begrepp som exempelvis *stöd* återfinns på flera olika nivåer och inom i varierande sammanhang under olika rubriker. Resultatet visar att det finns behov av varierande former av stöd. Stödet kan riktas till såväl lärare och övrig personal som elever. Vidare kan stödet ske individuellt men också till grupp eller på organisationsnivå. Stödet kan presenteras som kortare insatser eller vara av mer långsiktig och övergripande karaktär. Stödet kan gälla fysisk, social och/eller pedagogisk miljö. För att öka möjligheterna till delaktighet är det centralt att stöd är av inkluderande art.

Tid är ett annat begrepp som framträder inom resultatets olika områden. Tidsaspekten kan handla om att elever ges tillräckligt med tid både i fysisk avseenden och i pedagogiska situationer. Likaså kan tid innefatta tidsanvändning såtillvida att det finns ett behov av långsiktighet i skolans arbete samtidigt som det måste finnas tid för avgränsade insatser allteftersom behovet uppstår.

Jakobson (2002) är en av de författare som framhåller *samarbete* kring elever mellan områden pedagogik, medicin och psykologi. Eftersom skolsituationerna kring eleverna ofta är komplexa är samarbete en förutsättning för att kunna nå den förståelse som behövs i arbetet med elever med syndromdiagnos. Även om Jakobssons resonemang bygger på situationer kring syndromdiagnoser i såväl förskola, grundskola och specialskola som grund- och gymnasiesärskola, är det troligt att samarbete även främjar förståelse för elever med andra typer av funktionshinder. *Kommunikation* och *samverkan* kan behövas både inom själva skolan och mellan skolans aktörer för att stödet till eleverna ska kunna vara av inkluderande art.

Flera av de faktorer som framkommit som betydelsefulla för att kunna skapa delaktighet och jämlikhet tycks vara applicerbara oavsett om du är 3 eller 17 år, med anpassning efter förmåga. Skillnader i resultatet har dock observerats vad det gäller synsätt och arbetssätt i förskola och grundskola. Skillnader har även framkommit gällande delaktighet under lektionstid och fri tid i form av till exempel raster. Vidare pekar resultat på att åldersmässiga skillnader finns när det exempelvis gäller att skaffa kamrater. Genusaspekter har inte i någon högre grad varit fokus i den studerade litteraturen, varför resonemanget inte alltför uttryckligt behandlar dessa frågor. Det framkommer inte överlag heller i vilken grad undersökningspersonerna innefattar personer med annan kulturell och språklig bakgrund än den svenska. När det gäller delaktighet och jämlikhet i villkor kopplade till olika funktionshinder tycks det inte omöjligt att typ av funktionshinder, även om det inte kunnats dra några slutsatser i föreliggande studie, kan ha betydelse för grad av delaktighet.

Som tidigare nämnts förefaller det som att, utöver nämnda faktorer på gruppnivå, sättet att organisera insatser på såväl individnivå (habilitering, specialpedagogiskt stöd och annat) som organisations-/samhällsnivå kan hindra elever med funktionshinder i skolsektorn från att bli fullt ut delaktiga i gemenskapen som avses i en skola för alla. Enligt Tideman (2002)

kommer sorteringen av elever att fortskrida så länge det finns två skolformer. Om särskolan avskaffas som skolform kan möjligheterna för en skola för alla, inkludering och delaktighet öka. Szönyi (2005) kan tolkas på ett liknande sätt då hon beskriver särskolan som både möjlighet och begränsning. Mohlin (2004) liknar delaktigheten vid en vertikal process som innebär att beslut uppifrån förväntas ge resultat i vardagen i skolan. Det är dock inte alltid denna form av delaktighet har infunnit sig. Författaren anser även att organisation av vardagen och undervisningen många gånger innebar en förlamande trygghet för eleverna.

Avslutningsvis kan det redovisade resultatet ses i ljuset av den modell av det relationella kontra kategoriska specialpedagogiska perspektiv som presenterades på s. 6. I resultatet framkomna faktorer för främjande av delaktighet och jämlikhet i villkor för elever med funktionshinder i skolsektorn har befunnits tillhörande det relationella perspektivet där elever uppfattas som i svårigheter och den pedagogiska kompetensen handlar om att anpassa verksamheten efter individernas olika förutsättningar för att skapa goda lärandemiljöer.

5 Sammanfattande diskussion

I tron på ett demokratiskt samhälle med grundläggande värderingar om delaktighet och jämlikhet för alla krävs ett aktivt, kontinuerligt arbete med processer på olika nivåer. Skolan är en del av den värld den verkar i och blir således en naturlig arena för att skapa de mötesplatser som behövs. Skolan påverkar samhället och samhället påverkar skolan i ett ömsesidigt förhållande. Intentionen om en skola för alla är ännu inte uppfylld men det kan vara rimligt att anta att vi har kommit en bit på vägen. Med ett relationellt förhållningssätt till barns olikheter och specialpedagogiskt stöd kan möjligheterna att lyckas med ett inkluderande arbetssätt öka. En inkluderande skola har inte bara ett värde för specifika elever med funktionshinder utan för alla som finns och verkar i denna skola. En inkluderande skola behövs för att kunna skapa förståelse för olikheter och att se olikheter som resurs och utgångspunkt för det pedagogiska arbetet. Synen på svårigheter som uteslutande individens blir då inte fruktbar, utan det finns en vinst i att ansluta sig till det socialt fokuserande synsätt vilket uppmärksammar samspelet mellan individ och omgivning. Att verka för en skola för alla ligger i linje med samtliga rådande styrdokument där enskilt ansvar vilar på varje pedagog.

Går det då att dra några slutsatser kring vilka faktorer som kan ha betydelse för delaktighet och jämlikhet i villkor för personer med funktionshinder i skolektorn och mer specifikt utifrån delstudiens fokus på gruppnivå och lektionsbunden tid? Att tala om framgångsfaktorer i forskningsmässiga sammanhang är inte oproblematiskt. Det är däremot rimligt att anta, att utifrån studiens resultat kan övergripande faktorer som *tid*, *stöd* och *tillgänglighet* sägas ha betydelse och påverka möjligheterna till delaktighet och jämlikhet i villkor för elever med funktionshinder på gruppnivå och under lektionstid. Reell delaktighet låter inte infinna sig enbart på grund av en fysisk placering, det vill säga att alla befinner sig i samma klassrum eller grupp. Snarare är det så att faktorer som *förhållningssätt*, *arbetssätt*, *kommunikation* och *samarbete* kan vara nödvändiga för att skapa en god social och pedagogisk lärandemiljö.

Som tidigare nämnts är det troligt att faktorer som kan sägas tillhöra individ- och/eller samhällsnivå även påverkar möjligheterna till delaktighet och jämlikhet på gruppnivå och vice versa. I en fördjupad studie skulle Bronfenbrenners utvecklingsekologiska modell med fördel kunna appliceras som ett teoretiskt perspektiv och förståelseram. Det var dock inte görligt i nuläget, men vid en vidareutveckling av resonemanget är det fullt möjligt. Likaså skulle studien kunna utvecklas genom att omfatta samtliga av de typer av funktionshinder som finns beskrivna i Specialpedagogiska institutets förordning, så som exempelvis autism eller läs- och skrivsvårigheter för att få ytterligare bredd i resultatet.

Med återkoppling till studiens genomförande är jag medveten om att det kan finnas andra möjliga sätta att gruppera, bearbeta och tolka innehållet. Dock föreföll tillvägagångssättet i föreliggande studie lämpligt och användbart. Med en tillbakablick på datainsamling och resultat står det klart att området delaktighet och jämlikhet i villkor för personer med funktionshinder i skolektorn med fokus på lektionsstyrda aktiviteter och gruppnivå ännu inte är fullt ut beforskat. Snarare är det så att det finns behov av vidare forskning inom området delaktighet vilket jag finner stöd för hos exempelvis Szönyi (2005). Hon menar att ett av de viktigaste perspektiven på delaktighet, inifrånperspektivet, är tämligen obelyst och hävdar behovet av att få veta hur personer med funktionshinder själva resonerar kring och värderar sin delaktighet.

Referenser

- Emanuelsson, I., Persson, B. & Rosenqvist, J. (2001). *Forskning inom det specialpedagogiska området: En kunskapsöversikt*. Stockholm: Liber.
- Eriksson, L. (2005). The relationship between school environment and participation for students with disabilities. *Pediatric Rehabilitation*, 8(2), (130–139).
- FN:s standardregler för delaktighet och jämlikhet för människor med funktionshinder*. (1995). Stockholm: Social- och utrikesdepartementet.
- Förordning med instruktion för Specialpedagogiska institutet* (SFS 2001:286). Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Göransson, K. (2006a). *Riktlinjer forskningsanalys*.
- Göransson, K. (2006b). Skriftlig information, mailkorrespondens.
- Bonniers lexikon 9*. (1996). Stockholm: Bonnier Lexikon.
- Jakobsson, I.-L. (2002). *Diagnos i skolan: En studie av skolsituationer för elever med Syndromdiagnos* (Göteborg Studies in Educational Sciences, 185). Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Lang, L. (2004). ... *Och den ljusnande framtid är vår...: Några ungdomars bild av sin tid vid riksgymnasium* (Malmö Studies in Educational Sciences, 9). Malmö: Malmö Högskola, Lärarutbildningen.
- Mohlin, M. (2004). *Att vara i särklass- om delaktighet och utanförskap i gymnasiesärskolan*. Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap, Institutet för handikappvetenskap.
- Nationalencyklopedin*. (1992a). Sjunde bandet. Höganäs: Bra Böcker.
- Nationalencyklopedin*. (1992b). Åttonde bandet. Höganäs: Bra Böcker.
- Nationalencyklopedin*. (1993). Tionde bandet. Höganäs: Bra Böcker.
- Persson, B. (1998). *Den motsägelsefulla specialpedagogiken- Motiveringar, genomförande och konsekvenser* (Specialpedagogiska rapporter, 11). Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för specialpedagogik.
- Persson, B. (2001). *Elevers olikheter och specialpedagogisk kunskap*. Stockholm: Liber.
- Regeringens proposition 1997/98:93. *Läroplan för förskolan*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Skollag (SFS 1985:1100)*. Stockholm: Utbildnings- och kulturdepartementet.

- Skolverket (2002). *Handlingsplan för arbete med de handikappolitiska målen inom skolsektorn för åren 2002-2010*. Stockholm: Skolverket.
- SOU 1999:63. *Att lära och leda: En lärarutbildning för samverkan och utveckling*. Slutbetänkande av Lärarutbildningskommittén. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Svenska Unescorådet. (2001). *Salamanca deklARATIONEN*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Svensson, E. (2003) *Tid till eget ansvar? – tidsplanering i förskola/skola och dess inverkan på aktivitet och delaktighet för barn och ungdomar födda med ryggmärgsbråck* (2003:3). Lund: FoU-enheten, Habilitering & Hjälpmedel.
- Szönyi, K. (2005). *Särskolan som möjlighet och begränsning- elevperspektiv på delaktighet och utanförskap*. Stockholm: Stockholms universitet, Pedagogiska institutionen.
- Tamm, M. & Prellwitz, M. (2001). 'If I had a friend in a wheelchair': Children's thoughts on disabilities. *Child, Care, Health and Development*, 27(3), (223–240).
- Tideman, M. (2000). *Normalisering och kategorisering: Om handikappideologi och välfärdspolitik i teori och praktik för personer med utvecklingsstörning* (Skriftserien, institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet, 2000:1). Lund: Studentlitteratur.
- Tideman, M., Rosenqvist, J., Lansheim, B., Ranagården, L. & Jacobsson, K. (2004). *Den stora utmaningen: Om att se olikhet som resurs i skolan*. Halmstad och Malmö: Högskolan i Halmstad och Malmö Högskola.
- Utbildningsdepartementet (2001a). *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet: Lpo 94*. Stockholm: Skolverket och Fritzes.
- Utbildningsdepartementet (1998). *Läroplan för förskolan: Lpfö 98*. Stockholm: Skolverket och Fritzes.
- Utbildningsdepartementet (2001b). *1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna: Lpf 94*. Stockholm: Skolverket och Fritzes.
- WHO (World Health Organization). (2003). *Klassifikation av funktionstillstånd, funktionshinder och hälsa* (svensk, preliminär version i avvaktan på WHO:s godkännande). Stockholm: Socialstyrelsen.
- www.sit.se/net/Specialpedagogik/Om+oss granskat 051220.

Sökvägar

Sökmotor: www.libris.kb.se

Avhandlingar

[Szonyi, Kristina, 1962-](#)

titel: Särskolan som möjlighet och begränsning : elevperspektiv på delaktighet och utanförskap / Kristina Szonyi

[Ytterhus, Borgunn](#)

titel: "De minste vil, og får det kanskje til..." : en studie av hverdagslivets segregering i integrerende institusjoner - barnehager / Borgunn Ytterhus
förlag/år: Trondheim : Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet (NTNU), Institutt for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, 2000

dissertation: Diss. Trondheim : NTNU

[Tideman, Magnus, 1959-](#)

titel: Normalisering och kategorisering : om handikappideologi och välfärdspolitik i teori och praktik för personer med utvecklingsstörning / Magnus Tideman

upplaga: [Ny utg.]

förlag/år: 2000

Avhandling, HKr: Ohfhc

Karin Renblad

Empowerment : a question about democracy and ethics in everyday life : ICT and empowering relationship as support for persons with intellectual disabilities

förlag/år: HLS, Stockholm 2003 Institute of Education Press

[Molin, Martin](#)

titel: Att vara i särklass : om delaktighet och utanförskap i gymnasiesärskolan / Martin Molin

förlag/år: Linköping : Linköpings universitet ; Örebro : Örebro universitet, 2004 (Linköping : Unitr.)

Avhandling <http://www.ep.liu.se/diss/disability/2004/index.html>

[Berndtsson, Inger, 1957-](#)

titel: Förskjutna horisonter : livsförändring och lärande i samband med synnedsättning eller blindhet / Inger Berndtsson

förlag/år: Göteborg : Acta Universitatis Gothoburgensis, 2001 ; (Göteborg : Kompendiet)

serie: [Göteborg studies in educational sciences, , ISSN 0436-1121 ; 159](#)

dissertation: Diss. Göteborg : Univ., 2001

HKr: Ohfha

[Servais, Sven-Göran, 1942-](#)

titel: Psykologen som utvecklare av skolorganisationen : redskap för urval eller jämlikhet? / Sven-Göran Servais, Stockholm

HKr: Emm

Möten som formar : interaktionsmönster på förskola mellan pedagoger och de yngsta barnen i ett genusperspektiv / Annika Månsson

förlag/år: Malmö : Institutionen för pedagogik, Lärarhögsk., 2000 ;

HKr: Eaa

Det sinnesslöa skolbarnet : undervisning, tvång och medborgarskap 1925-1954 / Judith Areschoug, Linköping

HKr: Euc

Outcomes of rollator and powered wheelchair interventions : user satisfaction and participation / Åse Brandt

förlag/år: Lund : Univ., 2005 (Lund : Grahns tr.)

om rullstolar

From institutional life to community participation : ideas and realities concerning support to persons with intellectual disability / Kent Ericsson Uppsala 2002

HKr, Ohfhc

Teckenspråkiga döva : identitetsförändringar i det svenska dövsamhället / Päivi Fredäng, Uppsala 2003

HKr, Ohfhh

Det handlar om ett värdigt liv" : människor med funktionshinder införlivar IKT i sina vardagliga liv / Åsa Gardelli, Luleå 2004.

HKr, Ohfh

Funktionshindrade barns lek och aktivitet : en studie av struktur och utförande i förskolan / Eva Skogman Stockholm, Ped inst

Parents of children with intellectual disabilities / Malin B. Olsson

förlag/år: Göteborg : Dept. of Psychology., Univ. , 2004

-och den ljusnande framtid är vår- : några ungdomars bild av sin tid vid riksgymnasium / Lena Lang, MaH

HKr, Eu

Att möta det oväntade : tidigt föräldraskap till barn med Downs syndrom / Bim Riddersporre, Lund 2003

HKr, Ohfhc

I kraftfältet kring handikapp : moralpositioneringar och teori om social positionering / Thomas Åström, Stockholm, Ped inst

HKr, ohfh

Ta plats eller få plats? : studier av marginaliserade människors förändrade vardagsliv / Cecilia Kjellman, Lund, Sociologiska inst...

Uppbrott och förändring : när ungdomar med utvecklingsstörning flyttar hemifrån / Elisabeth Olin

förlag/år: Göteborg : Institutionen för socialt arbete, Univ., 2003

HKr, Ohfh

Support and resistance : ambivalence in special education / Mara Westling Allodi

Barn och ungdomar med rörelsehinder : deras uppfattningar om roller, relationer och aktiviteter / Lisa Skär

förlag/år: Luleå : Dept. of Human Work Sciences, Luleå Univ. of Technology (Institutionen för arbetsvetenskap, Luleå tekniska univ.), 2002

Student-environment fit for students with physical disabilities / Helena Hemmingsson

förlag/år: Stockholm, 2002

<http://diss.kib.ki.se/2002/91-7...> (Abstract)

Participation - ideology and everyday life : how to understand the experiences of persons with learning disabilities / Anette Kjellberg

förlag/år: Linköping : Univ. ; Örebro : Univ., 2002

HKr, Doe

Föräldrar med funktionshinder : om barn, föräldraskap och familjeliv / Marie Gustavsson Holmström

<http://www.bibl.liu.se/liupubl/...>

HKr, Ohfh

Vardagslivets arenor : om människor med utvecklingsstörning, deras vardag och sociala liv / Bibbi Ringsby Jansson

förlag/år: Göteborg : Institutionen för socialt arbete, Univ., 2002

HKr, Ohfh

From institutional life to community participation : ideas and realities concerning support to persons with intellectual disability / Kent Ericsson

förlag/år: Uppsala : Acta Universitatis Upsaliensis : Univ.-bibl. [distributör], 2002

HKr, Ohfhc

Samspel på jämlika och ojämlika villkor : om lindrigt utvecklingsstörda skolbarns relationer till kamrater / Irene Nordström

förlag/år: Stockholm : Pedagogiska institutionen, Univ. ; Örebro : Habiliteringens forskningscentrum, Örebro läns landsting [distributör], 2002 (

HKR, Euc

Between open systems and closed doors : the needs and perceptions of parents of children with cognitive disabilities in educational settings / Lise Roll Pettersson

förlag/år: Stockholm : Stockholm Institute of Education Press (HLS förl.), 2001
(Göteborg : Elander Graphic Systems)

HKr, Ohfhc

Organiserande av stöd och service till barn med funktionshinder : om projektnät, språkliga förpackningar och institutionella paradoxer / Magnus Larsson

förlag/år: Lund, 2001

HKr, Ohfh

Measurements of function in children with cerebral palsy / Eva Nordmark

förlag/år: Lund, 2000

HKr, Vef

Det sinnesslöa skolbarnet : undervisning, tvång och medborgarskap 1925-1954 / Judith Areschoug

upplaga: 1. uppl.
förlag/år: Linköping : Tema, Univ., 2000

<http://www.bibl.liu.se/liupubl/...>

HKr, Euc

Attitudes of parents of preschool children toward inclusion and their involvement in their children's education in relation to teacher attitude / Colleen A. Rutkowski-Barr

förlag/år: Ann Arbor : ProQuest, 2004

Att tala med, mot och förbi varandra : samtal mellan föräldrar och skolledning på en dövskola / Filippa Säwe

förlag/år: Lund : Sociologiska institutionen, Univ., 2004

HKr, Eub

Diagnos i skolan : en studie av skolsituationer för elever med syndromdiagnos / Inga-Lill Jakobsson

förlag/år: Göteborg : Acta Universitatis Gothoburgensis, 2002

HKr, Eu

Pedagogik på social omsorgsgrund för personer med utvecklingsstörning / Berith N. Cech

förlag/år: Karlstad : Inst. för utbildningsvetenskap, Univ., 2001

HKr, Ea

Lärande med rörelsehinder : studier av förutsättningar och möjligheter för kunskapsutveckling i skolan / Johan Malmqvist

förlag/år: Göteborg, 2001 ;

HKr, Eu

Forskningsrapporter/övriga rapporter

Delaktighet : Sammanfattning av ett forskningsprojekt / Mats Granlund...

förlag/år: Västerås : Mälardalens högskola, Institutionen för samhälls- och beteendevetenskap, 2003

omfång: 125 s.

Den stora utmaningen : om att se olikhet som resurs i skolan : en studie om "elever i behov av särskilt stöd" och definitionen av normalitet och avvikelser i skolan / Magnus Tideman Jerry Rosenqvist m fl...

Halmstad : [Wigforssinstitutet för välfärdsforskning], Högsk. ; Malmö : Högsk., 2004 (Halmstad : Halmstad tryckeri)

348 s.

91-89068-16-5

Upplevelser av delaktighet hos elever med funktionshinder samt hos aktörer i deras närhet / Lilly Eriksson

förlag/år: Västerås : Mälardalens högskola, Institutionen för samhälls- och beteendevetenskap, 2003

Delaktighet : Sammanfattning av ett forskningsprojekt / Mats Granlund...

förlag/år: Västerås : Mälardalens högskola, Institutionen för samhälls- och beteendevetenskap, 2003

Rapportserien / Children health Intervention Learning Development

titel: Rapportserien, Children Health Intervention Learning Development

varianttitel: Child rapport

förlag/år: Västerås : Institutionen för Samhälls- och beteendevetenskap, Mälardalens högskola , 2002-

Specialpedagogisk roll inom tidig intervention - att beskriva och analysera dimensioner av professionell kompetens Delstudie 1 Dokumentation av en yrkesgrupps reflexioner kring professionen / Kerstin Åman

förlag/år: Västerås : Mälardalens högskola, Institutionen för Samhälls- och beteendevetenskap, 2002

De 4 titlarna ovan ingår i serie Child-rapport, Mälardalens Högskola

Handikappomsorg : lägesrapport 2004

förlag/år: Stockholm : Socialstyr., 2005 (Stockholm : Ekonomi-print)

omfång: 44 s.

ISBN: 91-7201-932-8

Finns även för år 2004, 2003, 2002 fjärrlån

Tid till eget ansvar? : tidsplanering i förskola/skola och dess inverkan på aktivitet och delaktighet för barn och ungdomar födda med ryggmärgsbråck/ Eva Svensson

förlag/år: Lund : FoU-enheten, Habilitering & Hjälpmedel,

HKr: Eu

Barns upplevelser av delaktighet i sin
habilitering / Carina Bolin, Petra Bovide
Linden, Stefan Persson

förlag/år: Lund : Forsknings- och utvecklingsenheten,
Habilitering & Hjälpmedel, Region Skåne, 2003

HKr: Ohfh

Artiklar/tidskrifter/papers

Designing a more inclusive world / Simeon Keates ... [eds].

förlag/år: London : Springer, cop. 2004.

omfång: 268 p. : ill. ; 25cm.

utgivning: 200403 (förhandsinformation)

anmärkning: Selected conference papers.

Inclusion, participation and democracy
[Elektronisk resurs] what is the purpose? / edited
by Julie Allan.

förlag/år: Dordrecht ; London : Kluwer Academic,
c2003.

omfång: x, 233 p.

serie: Inclusive education : cross cultural
perspectives ; v. 2

anmärkning: Based on an international colloquium on
inclusion held at the University of Stirling,
June 2001.

Skola och behandling för elever med
rörelsehinder : några aspekter på
delaktighet och medinflytande

ingår i: [Nordisk tidsskrift for spesialpaedagogikk. Oslo :](#)
[Universitetsforl. , ISSN 0048-0509 ; 79\(2001\):2,](#)
[s. 60-68](#)

HKr, Tidskrifter

Styrdokument

Riktlinjer för en tillgänglig statsförvaltning : mot full delaktighet och jämlikhet för
människor med funktionshinder

förlag/år: Stockholm : Handikappombudsmannen (HO), 2003

titel: Folkbildning och integration : delbetänkande / av Utredningen för statens
utvärdering av folkbildningen 2004

förlag/år: Stockholm : Fritzes offentliga publikationer, 2003 (Stockholm : Elander Gotab)
SOU 2003:108 www.utbildning.regeringen.se

Handikappprogram [dvs. Handikappprogram] : program 1999-2003 för att tillförsäkra människor med funktionshinder delaktighet och jämlikhet : sammanfattning

förlag/år:

Stockholm :
Länshandikapprådet,
Stockholms läns
landsting, 2000

HKr: Ebrary

Rehabilitation and integration of people with disabilities : policy and legislation / Council of Europe

upplaga: 7. ed.

förlag/år: Strasbourg : Council of Europe, 2003

FN:s standardregler för människor med funktionshinder & sjukdomar : originalversionen

förlag/år: Umeå : Konsulterna Axengrip,
2002 [Umeå : NRA]

Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities

HKr: Ohfh

Sammanfattning av FN:s standardregler om delaktighet och jämlikhet för människor med funktionshinder.

förlag/år: Stockholm : Handikappombudsmannen, [2000?]

Delaktighet för alla : regeringsuppdrag M2000/2750/Hs om tillgänglighet i den publika miljön, insyn och samråd och lokala åtgärdsprogram för tillgänglighet / [text: Maria Petersson och Ingrid Hensell, m.fl.]

förlag/år:

Karlskrona
:
Boverket,
2001 ;

Övrig litteratur

[Booth, Tony](#)

titel: Inklusion : handbok för ökad delaktighet och gemenskap i skolan / Tony Booth and Mel Ainscow ; [översättning och bearbetning: Louise Hassellöf Lund ... ; utgiven av] Göteborgs stad ...

förlag/år: [Göteborg : Specialpedagogiska institutet] ; Umeå : Specialpedagogiska institutet läromedel [distributör], 2003

Bildning genom delaktighet / Kristian Holmgren (red) ; Jennie Johansson (foto)

förlag/år: Härnösand : Pedagogiskt resurscentrum handikapp, Härnösands folkhögsk., 2002 (Sundsvall : Prinfo Accidenstr.)

Barns rättigheter till tillgänglighet och delaktighet / Lisa Skär och Maria Prellwitz

ingår i: [Om stora barn & små. 2004 \(Årsbok / Föreningen Lärare i religionskunskap, ISSN 0348-8918 ; 2004\(36\)\) ; S. 80-88](#)

HKr Eabc(p)

Full delaktighet = Inclusion

varianttitel: Inclusion.

förlag/år: Stockholm : SHIA, 2004

Delaktighetens språk / Anders Gustavsson (red.)

förlag/år: Lund : Studentlitteratur, 2004 (Lund : Studentlitteratur)

HKr Ohfh

Integrering och inkludering / Jan Tøssebro (red.)

förlag/år: Lund : Studentlitteratur, 2004 (Lund : Studentlitteratur)

omfång: 201 s. ; 23 cm

HKr Ohfh

Att drabbas och att forma sitt liv : om strategier bland funktionshindrade och arbetslösa / Eva Jeppsson-Grassman ...

förlag/år: Lund : Studentlitteratur, 2003 (Lund : Studentlitteratur)

HKr: Oab

Bildning genom delaktighet / Kristian Holmgren (red) ; Jennie Johansson (foto)

förlag/år: Härnösand : Pedagogiskt resurscentrum handikapp, Härnösands folkhögsk., 2002 (Sundsvall : Prinfo Accidenstr.)

Boken om integrering : idé, teori, praktik / redaktion: Tullie Rabe och Anders Hill ; medverkande: Birgitta Andersson ...

upplaga: [Ny utg.]

förlag/år: Lund : Studentlitteratur, 2001 ; (Trelleborg : Berling Skog)

Förståelig information för personer med utvecklingsstörning : perspektiv på kroppsfunktioner, aktivitet och delaktighet / Mats Granlund, Anders Bond

förlag/år: Stockholm : Stiftelsen Ala, 2000

Människor med funktionshinder i utvecklingssamarbetet

förlag/år: Stockholm : SHIA, [200-]

Delaktig eller utanför : psykologiska perspektiv på hälsa och handikapp /
red: Sven G Carlsson, Erland Hjelmquist, Ingvar Lundberg

förlag/år: Umeå : Boréa, 2000
; (Finland)

HKr: Ohfh

Tillsammans : integreringens möjligheter och villkor : erfarenheter från ett projekt där
mötet mellan särskola och grundskola fokuserats / Peter Karlsudd
Kalmar : Institutionen för hälso- och beteendevetenskap, Högsk. i Kalmar
2002
51 s.

[Blom, Anna](#)

Elever mitt emellan : om samundervisningsgrupper, dess elever och organisation / Anna
Blom

Stockholm: Forsknings- och utvecklingsenheten, Socialtjänstförvaltningen, 2004
156 s. : tab.

[FoU-rapport / Forsknings- och utvecklingsenheten, Socialtjänstförvaltningen, Stockholms
stad, , ISSN 1404-3351 ; 2004:7](#)

91-88739-89-2

Den stora utmaningen : om att se olikhet som resurs i skolan : en studie om "elever i behov
av särskilt stöd" och definitionen av normalitet och avvikelser i skolan / Magnus Tideman Jerry
Rosenqvist m fl...

Halmstad : [Wigforssinstitutet för välfärdsforskning], Högsk. ; Malmö : Högsk., 2004
(Halmstad : Halmstad tryckeri)

348 s.

91-89068-16-5

Barn som blir elever : om olikheter, undervisning och inkludering / Kerstin Göransson
Stockholm : Ala : Härnösand : Specialpedagogiska institutet, 2004 (Stockholm : Elander
Gotab)

235 s.

91-7670-081-X

författare: [Nielsen, Cecilia, 1944-](#)

titel: Mellan fakticitet och projekt : läs- och skrivsvårigheter och strävan att övervinna
dem / Cecilia Nielsen

förlag/år: Göteborg : Acta Universitatis Gothoburgensis, cop. 2005

Sökmotor: Databas Eric

Best HKr 1, 2, 3, 4, 6, 9, 14 060127

Thu Jan 26 7:31:45 EST 2006

CSA

Marked Records

Last Search Query: Delaktighet or funktionshinder

Record 1 of 14

DN: Database Name

PsycINFO

TI: Title

Diversity of aspects on play in children with profound multiple disabilities

AU: Author

Brodin, Jane

SO: Source

Early Child Development and Care. Vol 175(7-8), Nov 2005, pp. 635-646

DE: Descriptors

*Childhood Play Behavior; *Multiple Disabilities

Record 2 of 14

DN: Database Name

PsycINFO

TI: Title

Participation in school environment of children and youth with disabilities: A person-oriented approach

AU: Author

Almqvist, Lena; Granlund, Mats

SO: Source

Scandinavian Journal of Psychology. Vol 46(3), Jul 2005, pp. 305-314

DE: Descriptors

*Attitudes; *Disabilities; *Participation; *Special Education; Curriculum; School Environment

Record 3 of 14

DN: Database Name

PsycINFO

TI: Title

Individual Learning and Development Plans/Individuelle læringsog udviklingsplaner--som grundlag for (special)pædagogiske indsatser i en inkluderende skole

AU: Author

Tetler, Susan

SO: Source

Psykologisk Paedagogisk Rådgivning. Vol 42(3), Jun 2005, pp. 328-342

DE: Descriptors

*Learning; *Special Education; *Special Education Students; *Special Needs; *Teaching

Record 4 of 14

DN: Database Name

PsycINFO

TI: Title

The relationship between school environment and participation for students with disabilities

AU: Author

Eriksson, Lilly

SO: Source

Pediatric Rehabilitation. Special Issue: Education as Pediatric Rehabilitation. Vol 8(2), Apr-Jun 2005, pp. 130-139

DE: Descriptors

*Disabilities; *Extracurricular Activities; *Participation; *School Environment

Record 5 of 14

DN: Database Name

PsycINFO

TI: Title

The use of Information and Communication Technology (ICT) in the rehabilitation of individuals with severe functional impairments in a municipal care service system

AU: Author

Sandberg, Karl W; Gardelli, Åsa; Stubbs, Jonathan

SO: Source

Work: Journal of Prevention, Assessment & Rehabilitation. Special Issue: Sweden. Vol 24(3), 2005, pp. 229-238

DE: Descriptors

*Caregivers; *Community Services; *Computer Applications; *Rehabilitation; *Vocational Rehabilitation; Information Systems; Quality of Life; Technology

Record 6 of 14

DN: Database Name

PsycINFO

TI: Title

Perceptions of parents with children receiving special education support in the Stockholm and adjacent areas

AU: Author

Roll-Pettersson, Lise

SO: Source

European Journal of Special Needs Education. Vol 18(3), Oct 2003, pp. 293-310

DE: Descriptors

*Needs; *Parent School Relationship; *Parental Attitudes; *Self Efficacy; *Special Education Students; Cognitive Impairment; Involvement

Record 7 of 14

DN: Database Name

PsycINFO

TI: Title

Personal assistance for people with intellectual impairments:
Experiences and dilemmas

AU: Author

Askheim, Ole Petter

SO: Source

Disability & Society. Vol 18(3), May 2003, pp. 325-339

DE: Descriptors

*Assisted Living; *Cognitive Impairment; *Health Care Delivery;
Caregivers; Parents

Record 8 of 14

DN: Database Name

PsycINFO

TI: Title

What about ICT in special education? Special educators evaluate
information and communication technology as a learning tool

AU: Author

Brodin, Jane; Lindstrand, Peg

SO: Source

European Journal of Special Needs Education. Vol 18(1), Mar 2003, pp.
71-87

DE: Descriptors

*Computer Applications; *Special Education; *Special Education
Students; *Teacher Education; *Technology; Communication; Information;
Special Education Teachers; Teachers

Record 9 of 14

DN: Database Name

PsycINFO

TI: Title

Explorations in bilingual instructional interaction: A sociocultural
perspective on literacy

AU: Author

Bagga-Gupta, Sangeeta

SO: Source

Learning and Instruction. Vol 12(5), Oct 2002, pp. 557-587

DE: Descriptors

*Bilingualism; *Deaf; *Foreign Language Learning; *Literacy;
*Sociocultural Factors; Instructional Media; Sign Language

Record 10 of 14

DN: Database Name

PsycINFO

TI: Title

Accessibility to the public environment as perceived by teenagers with functional limitations in a south Swedish town centre

AU: Author

Fänge, Agneta; Iwarsson, Susanne; Persson, Åsa

SO: Source

Disability and Rehabilitation: An International Multidisciplinary Journal. Vol 24(6), Apr 2002, pp. 318-326

DE: Descriptors

*Adjustment; *Environment; *Physical Disorders; *Physical Mobility; Preferences

Record 11 of 14

DN: Database Name

PsycINFO

TI: Title

Being a citizen

AU: Author

Kjellberg, Anette

SO: Source

Disability & Society. Vol 17(2), Mar 2002, pp. 187-203

DE: Descriptors

*Citizenship; *Learning Disabilities; Interests; Social Interaction; Voting Behavior

Record 12 of 14

DN: Database Name

Sociological Abstracts

TI: Title

Autopoiesis and Steering: A Study of Handicapped Policy Programs

AU: Author

Michailakis, Dimitris

SO: Source

Sociologisk Forskning, 2002, 39, 1, 90-120

DE: Descriptors

*Handicapped; *Labor Policy; *Social Programs; *Labor Force Participation; *Autopoiesis

Record 13 of 14

DN: Database Name

PsycINFO

TI: Title

My assistant and I: Disabled children's and adolescents' roles and relationships to their assistants

AU: Author

Skär, Lisa; Tamm, Maare

SO: Source

Disability & Society. Vol 16(7), Dec 2001, pp. 917-931

DE: Descriptors

*Attitudes; *Disorders; *Interpersonal Interaction; *Roles

Record 14 of 14

DN: Database Name

PsycINFO

TI: Title

"If I had a friend in a wheelchair": Children's thoughts on disabilities

AU: Author

Tamm, M; Prellwitz, M

SO: Source

Child: Care, Health and Development. Vol 27(3), May 2001, pp. 223-240

DE: Descriptors

*Child Attitudes; *Physical Disabilities (Attitudes Toward); Human Sex Differences; Mobility Aids

Riktlinjer forskningsanalys efter Göransson, K. (2006)

Artikel nr:.....

Handlar studien om det den ska handla om? Dvs. ska studien ingå i analysen? Om inte ange varför.	Nej	Ja	
Är miljön eller sammanhanget tillräckligt väl beskriven för att man ska kunna dra slutsatser om resultatens användbarhet i andra sammanhang/miljöer?	Nej	Sådär	Ja
Framkommer syftet klart och tydligt?	Nej	Sådär	Ja
Framkommer vilka som ingår i studien?	Nej	Ja	
Framkommer hur många som ingår i studien?	Nej	Ja	
Framkommer hur man valt ut de som ingår?	Nej	Ja	
Framkommer hur man samlat in data?	Nej	Sådär	Ja
Framkommer något om tillförlitligheten (reliabiliteten) vad gäller sättet/sätten att samla in data på? Dvs. hur trovärdig är datainsamlingen?	Nej	Sådär	Ja
Framkommer hur data har bearbetats?	Nej	Sådär	Ja
Kan man bilda sig en uppfattning om hur tillförlitlig databearbetningen är? Dvs. hur trovärdig är databearbetningen?	Nej	Sådär	Ja

Specialpedagogiska skolmyndigheten ansvarar för statens samlade stöd i specialpedagogiska frågor. Myndigheten ger råd och stöd till skolhuvudmän i deras ansvar för en likvärdig utbildning för barn, ungdomar och vuxna med funktionsnedsättning, främjar tillgången på läromedel för dessa samt driver specialskolor för vissa elevgrupper. Myndigheten fördelar också bidrag till vissa utbildningsanordnare och till vuxna med funktionsnedsättning för vissa korta studier. Myndigheten bildades den 1 juli 2008.